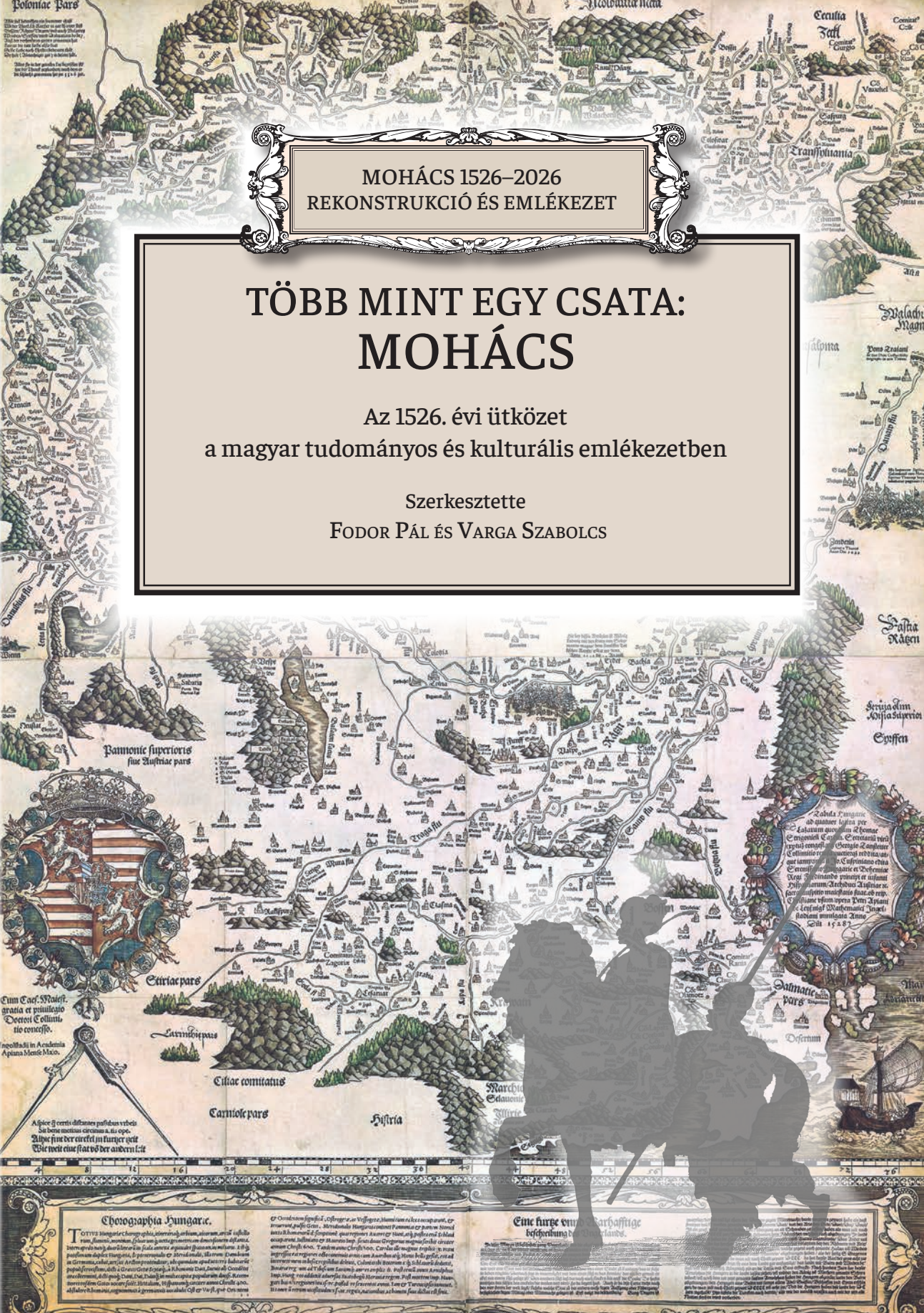

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

Az 1526. évi ütközet
a magyar tudományos és kulturális emlékezetben

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nótá” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmétörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képjegyzék	619
 Személynévmutató	627

Papp Júlia*

AZ 1526. ÉVI MOHÁCSI CSATA 16–17. SZÁZADI KÉPZŐMŰVÉSZETI RECEPCIÓJA

Bár a Jagelló-korszak képzőművészetével, II. Lajos (1506–1526) és Habsburg Mária (1505–1558) udvari kultúrájával, II. Lajos képmásaival és a mohácsi csatához kapcsolódó egyes képzőművészeti ábrázolásokkal foglalkozó tudományos munkákat – régebbieket és moderneket – egyaránt találunk, a mohácsi csata ikonográfiája vagy a csata több évszázados képzőművészeti recepciójának átfogó, rendszerező igényű bemutatása még nem készült el. Jelen írás is – a mohácsi csata emlékeztét több tudományág kutatói által vizsgáló projekt egyik indító tanulmányaként – csak problémák megfogalmazását, kérdések feltevését, illetve a kutatás esetleges irányainak kijelölését kísérelheti meg.

A 20. század második évtizedében a korszak képzőművészetével is foglalkozó önálló kötet jelent meg II. Lajos udvaráról,¹ illetve felesége, Mária királyné életéről,² az 1926-os évforduló alkalmából kiadott *Mohácsi emlékkönyv* azonban nem tartalmazott összefoglalást a mohácsi csata művészeti ábrázolásairól, csupán a csatához és II. Lajoshoz kapcsolódó emlékérmekről tett közzé egy írást.³ A Jagelló-korszak művészetének kutatása itthon csak az utóbbi időben élénkült meg. Összefügghet ez azzal is, hogy bár „II. Ulászló (1490–1516) uralkodása legelején – ma úgy látszik – mintha folytatni kívánta volna elődje művészetpolitikájának antikizáló irányát is...”,⁴ a Jagelló-korszakban (1490–1526) az udvari

* A szerző az MTA BTK Művészettörténeti Intézet tudományos munkatársa.

Köszönöm Fabienne Le Bars (Paris, BNF), Gödölle Mátyás, Gulyás Borbála, Gerhard Jaritz, Kasza Péter, Marosi Ernő, Mikó Árpád, Pallag Márta, Pócs Dániel, Rozsondai Marianne, Seláf Levente, B. Szabó János, Szilágyi András és Végh János értékes tanácsait. A tanulmány a *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* program keretében, a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült. A tanulmány a 18–19. századi ábrázolásokat is vizsgáló tervezett kiadvány rövidített részlete.

1 Dr. Főgel József, *II. Lajos udvartartása*. Budapest, 1917.

2 Ortway Tivadar, *Mária, II. Lajos magyar király neje 1505–1558*. Budapest, 1914.

3 Dr. Harsányi Pál, II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek. In: Lukinich Imre (szerk.), *Mohács emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926, 295–310.

4 Mikó Árpád, *A reneszánsz művészet története Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2011, 64; http://real-d.mtak.hu/526/4/dc_139_10_doktori_mu.pdf; utolsó letöltés: 2019. június 20.

művészetpártolás Mátyás király (1458–1490) időszakához képest – részben az uralkodók másfajta érdeklődése és ambíciói, részben a gazdasági helyzet rosszabbodása miatt – visszaesett.

II. Lajos és Habsburg Mária budai udvarának művészetéről, a korszak kultúrájáról és mindennapjairól kiváló áttekintést nyújtott a Budapesti Történeti Múzeumban 2005-ben rendezett *Habsburg Mária, Mohács özvegye* című kiállítás, a hozzá készített magyar és angol nyelvű katalógus, illetve a kiállításához kapcsolódó tanulmánykötet.⁵ Újabbán megindult a II. Lajos alatti udvari ünnepek, lovagi tornák kutatása is.⁶

A 16–17. századi törökellenes harcok képzőművészeti reprezentációjával foglalkozó kötetek a mohácsi csatához kapcsolódó ábrázolásokat, illetve II. Lajos-képmásokat is vizsgáltak.⁷ A csatához köthető műalkotások közül a legtöbb figyelem Dorffmaister István (1729–1797) 18. század végi monumentális festményei,⁸ illetve a 19. századi történeti festészet művei felé irányult.⁹ Ezek a kutatások – az

A Jagelló-korszak művészetéről lásd még az újabb művek közül: Mikó Árpád–Verő Mária (szerk.), *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. 1. (Jávor Anna [sorozatszerk.], A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2008/3.) Budapest, 2008; Mikó Árpád–Verő Mária (szerk.), *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. 2. (Jávor Anna [sorozatszerk.], A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2008/4.) Budapest, 2008; Mikó Árpád, *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, 2009; Mikó Árpád, *Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon*, I. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése. *Ars Hungarica* 41:4 (2015) 363–420.

5 Réthelyi Orsolya et al. (szerk.), *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Kiállítási katalógus*. Budapest, 2005; Orsolya Réthelyi et al. (eds.), *Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521–1531*. Budapest, 2005. A kiállításához kapcsolódó tanulmánykötet: Martina Fuchs–Orsolya Réthelyi (Hrsg.), *Maria von Ungarn [1505–1558]. Eine Renaissancefürstin*. Münster, 2007; korábban lásd: István Schlégl, Ein Beitrag zur Ikonographie König Ludwigs II. von Ungarn. In: *Miscellaneae Jozef Duverger. Bijdragen tot de kunstgeschiedenis der Nederlanden*. Gent, 1968, 153–168.

6 Gulyás Borbála, Ünnepek, palotások és mesterek a Jagelló-kori királyi udvarban. *Ars Hungarica* 41:4 (2015) 421–435; Borbála Gulyás, Die Turniere am Hof der ungarischen Könige im 16. Jahrhundert. In: Stefan Krause–Matthias Pfaffenbichler (Hrsg.), *Turnier. 1000 Jahre Ritterspiele*. Wien, 2017, 130–153. A középkori lovagi tornákhoz vö. korábban: Erik Fügedi, Turniere in mittelalterlichen Ungarn. In: Josef Fleckenstein (Hrsg.), *Das ritterliche Turnier im Mittelalter*. Göttingen, 1986, 390–400.

7 Rózsa György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Budapest, 1973; Galavics Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, 1986.

8 Galavics Géza, Dorffmaister István történeti képei. In: Kostyál László–Zsámbéky Monika (szerk.), *„Stephan Dorffmaister pinxit”*. Dorffmaister István emlékkiállítása. Zalaegerszeg, 1997, 83–109.

9 Sinkó Katalin, Kontinuitás vagy a hagyomány újateremtése? Történeti képek a 19. században. In: Glatz Ferenc (szerk.), *Közgyűlési előadások, 2000. május. Millennium az Akadémián*. Budapest, 2000, 321; Veszprémi Nóra, A magyar történeti festészet kezdetei? (A mohácsi csata képi ábrázolásai a 18. század végén és a 19. század elején). In: S. Varga Pál–Szász Orsolya–Takács Miklós (szerk.), *A magyar emlékeztethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. (Loci Memoriae Hungaricae, 2.) Debrecen, 2013, 261–273; Keserü Katalin, Mohácsról szól-e a Mohács-kép 1848/49 után? In: S. Varga–Szász–Takács (szerk.), *A magyar emlékeztethelyek*, 274–284; Stanislava Kuzmová, The Memory of Jagiellonians in the Kingdom of Hungary, and in Hungarian and Slovak National Narratives. In: Natalia Nowakowska (ed.), *Remembering the Jagiellonians*. London–New York, 2018, 75–84.

1990-es években a hazai művészettörténet-írásban megfigyelhető paradigmaváltásnak megfelelően – már egy új kutatási iránynak, az emlékezhelyek vizsgálatának a szemszögéből is foglalkoztak a 18. század végi, 19. századi Mohács-festményekkel. Az új megközelítés a 2000-ben rendezett, a mohácsi csata korához, illetve későbbi képzőművészeti recepciójához is számos fontos adalékot szolgáltató *Történelem – kép* című kiállításon, valamint a hozzá kapcsolódó katalógusban és tanulmánykötetben körvonalazódott először a legvilágosabban.¹⁰

Az 1980-as évek végén elkészült egy – még publikálatlan – II. Ulászló ikonográfia,¹¹ néhány éve pedig tanulmány jelent meg II. Lajos 16. századi portréiról.¹² A mohácsi csatához kapcsolódó számos képzőművészeti illusztrációt közöltek a csata történetét feldolgozó forráskiadások, tanulmánykötetek.¹³ Bár a mohácsi csata eseményeiről, II. Lajos haláláról beszámoló, gyakran a témához többé-kevésbé kapcsolódó fametszetes illusztrációkkal szemléletessé tett korabeli német hírlevelek, rölapok összegyűjtése már a 19. században megindult,¹⁴ még a közelmúltban is bukkant fel – mint látni fogjuk – egy eddig számon nem tartott, jelentékeny ábrázolás.¹⁵

Mivel ismereteim szerint sem a mohácsi csatáról, sem annak korabeli helyszínéről nem maradt fenn egykorú, hiteles, szemtanú által készített ábrázolás, a ránk maradt, a mohácsi csatával kapcsolatba hozható műalkotásokat nem lehet

10 Mikó Árpád–Sinkó Katalin (szerk.), *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról*. Budapest, 2000.

11 Bartos György, *II. Ulászló magyar és cseh király ikonográfiája*. Szakdolgozat. Budapest, 1988. ELTE Művészettörténeti Intézet Könyvtára.

12 Erdős Zoltán, II. Lajos ikonográfiája a 16. században. *Turul* 87:4 (2014) 121–148.

13 Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei*. Budapest, 1976, 1987³; Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt–Varga Bernadett (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...” *II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései*. Budapest, 2016.

14 Fraknoi Vilmos, A mohácsi csatáról szóló egykorú újságlapok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Magyar Könyvszemle* 1:1 (1876) 8–14; Kertbeny Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok, 1454–1600*. Budapest, 1880; Apponyi Sándor, *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*. I. kötet. XV. és XVI. század. Budapest, 1900; Alexander Apponyi, *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. I–IV. München, 1903–1927; Pukánszky Béla, Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Lukinich (szerk.), *Mohács emlékkönyv*, 277–294; Hubay Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest, 1948; *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae*. Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok. Tom. 2. Composuerunt Elisabetha Soltész–Catharina Velenczei–Agnes W. Salgó. Budapestini, 1990, M 739–M 748. Újabban lásd: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 267–274; *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. A továbbiakban: VD 16. <https://www.bsb-muenchen.de/kompetenzzentren-und-landesweite-dienste/kompetenzzentren/vd-16/>; utolsó letöltés: 2019. június 20. A mohácsi csatával foglalkozó hírlevelek, népelemek részletes bibliográfiájával: Kasza Péter, Buda oppugnata 1541 – egy korszakváltó esemény új megközelítésben. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017) II: 9. jegyzet.

15 Seláf Levente–Tövizi Ágnes, Ismeretlen illusztrált rölap a mohácsi csatáról. *Magyar Könyvszemle* 130:2 (2014) 261–271.

csak a történeti ikonográfia kritériumai szerint vizsgálni. A művészettörténet és a történettudomány határán elhelyezkedő segédtudomány azoknak a vizuális médiumoknak a forrásértékét, hitelességét tanulmányozza, melyek a történelem folyamatáról adnak képi információt – a kiemelkedő eseményekről, helyszínekről, személyekről éppúgy, mint a hétköznapi életéről, a gazdaságról, a viseletekről.¹⁶ A 16. század első felében egyébként már nem volt ritka, hogy a jelentősebb csatákat, várostromokat – több-kevesebb hitelességgel – képzőművészeti alkotásokon is megörökítették; elég, ha az V. Károly (1500–1558) és I. Ferenc (1494–1547) csapatai között lezajlott, a franciák vereségével és uralkodójuk fogságba esésével végződött 1525. évi páviai csata kortárs ábrázolásaira (festményekre, falikárpit-sorozatra, sokszorosított grafikákra, emlékéremre) vagy a Buda és Pest 1541–1542. évi ostromait bemutató fametszetekre utalunk.¹⁷

A mohácsi csata ábrázolásaihoz tehát a történeti ikonográfia hagyományos módszereitől eltérő módon kell közelíteni: elsősorban a műalkotások reprezentációs és propagandafunkcióját, szövegkörnyezetét, előképeit és hatástörténetét, a korabeli tömegkommunikációban betöltött szerepét stb. kell meghatároznunk. Az ábrázolásokon eltérő megrendelői, művészi vagy kiadói stratégiákkal találkozunk. Néhány alkotáson a csata eseményeihez egyáltalán nem köthető motívumok jelennek meg, máshol pedig olyan, a korban népszerű képi toposzok, melyek tartalmi vagy szimbolikus megfelelést mutatnak az ábrázolni kívánt eseménnyel. A műalkotások harmadik csoportja – egyfajta korlátozott hitelességgel – a történeti források, leírások alapján próbálja meg a legpontosabban rekonstruálni az eseményeket vagy azok egy-egy részletét, illetve a korban népszerű, előképekről kölcsönzött képi toposzokat aktualizál a forrásoknak megfelelően.

Úgy vélem, szükséges a kutatás kitágítása is: II. Lajos alakja a csatában bekövetkezett halála miatt mind itthon, mind külföldön olyan szorosan kapcsolódott a mohácsi tragédiához, hogy az ő ikonográfiájának is részét kell képeznie a mohácsi csata recepciójának. A halála után az uralkodóról készült műalkotásokon (emlékpénzeken, metszeten, festményeken) vagy az esetenként a képekhez kapcsolódó rövidebb-hosszabb leírásokban szinte mindig megemlítik halála helyét, idejét és körülményeit. Azt, hogy II. Lajos emlékezete milyen szorosan kapcsolódott a mohácsi csatához, kiválóan szemlélteti az az 1526 után készített, 6-6 centiméter átmérőjű alabástrom portrér,¹⁸ melyen Habsburg Mária és II. Lajos képmása mellett csupán az MDXXVI évszám szerepel. Az arcképes emlékérmeknél, plaketteknél nagyon ritka – bár nem példa nélküli –, hogy nem

16 Vö. Baráth Tibor, *A történeti képkutatás kialakulása, jelen állása és magyar feladatai*. (Magyar tanulmányok, 4.) Paris, 1935; Vayer Lajos, *A történeti művek illusztrálása*. In: Kumorovitz L. Bernát–Szilágyi Loránd (szerk.), *Emlékkönyv Szentpéter Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Írták tanítványai*. Budapest–Pécs, 1938, 507–524.

17 Gödölle Mátyás, *Buda és Pest 1541/42. évi ostromainak ábrázolásai. Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017) 165–196.

18 Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Ltsz.: 27. C./981-1, 980-2; vö. Carl Gustav Heraeus, *Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmter Männer vom vierzehnten bis zum achtzehnten Jahrhunderts in einer Folge von Schaumünzen*. Wien, 1828, Tafel XVIII.16; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, III-20, III-21. tétel, 186.

található rajtuk valamilyen, az ábrázolt(ak) nevére, rangjára, tetteire vonatkozó szöveges információ. Ennek a portrépárnak a megrendelője úgy gondolta, hogy az 1526-os évszám annyira meghatározó, szimbolikus, hogy egyértelművé teszi, kiket ábrázolnak a képmások.

Interdiszciplináris kutatások keretében fontos lenne a II. Lajoshoz, illetve a mohácsi csatához kapcsolódó 16–17. századi verseknek, sirverseknek (a legkorábbi gyűjtemény – mint látni fogjuk – az 1544-ben megjelent *Pannoniae luctus* volt), illetve azoknak a rövid életrajzoknak vagy verseknek az összegyűjtése és magyarra fordítása, melyek a korban népszerű, illusztrált európai életrajz-gyűjteményekben, sokszorosított grafikai sorozatokon, egyes emlékpénzekben II. Lajos arcképe mellett szerepeltek. Szükséges lenne elkészíteni II. Ulászlónak és II. Lajosnak a korábbiaknál részletesebb ikonográfiáját is.

A korábbi kutatásokhoz kapcsolódva figyelmet kell szentelni az ikonográfiai típusok változásainak, illetve az ezek mögött kirajzolódó szemléleti különbségeknek. Ezek egyértelműen kimutathatók például a II. Lajos halálával kapcsolatos ábrázolásokban: teljesen más történelemértelmezés jellemzi a lováról lebukó királyt megjelenítő képeket, mint a holttestének Pietà-szerű kompozícióban történő megtalálását bemutató műalkotásokat. Sajátos társadalomlélektani változásokat jelez, hogy a Habsburg Márián kívül a mohácsi csatához köthető nőalakok – Perényiné Kanizsai Dorottya (1490–1532 után), Dobozi Mihály felesége – képzőművészeti megjelenítésével csak a 19. században találkozunk, akkor viszont hangsúlyosan. Ezek a nőalakok is részét képezték – éppúgy, mint a vitéz egri és szigetvári nők¹⁹ – a század elejétől az írott és képi forrásokban egyaránt körvonalazódó női hősi panteonnak.

Kiemelt feladat a mohácsi csatához kapcsolódó 16–17. századi ábrázolások európai kontextusba helyezése. Nemcsak azért, mert ezek legtöbbször külföldön született vagy külföldi megrendelésű volt, hanem azért is, mert a 16. század folyamán a törökellenes harcok bemutatásakor egész Európában hasonló képi toposzok és kompozíciós sémák jelentek meg és vándoroltak. A motívumok előképeinek feltárása és utóéletének vizsgálata rávilágít a kor képzőművészetének nemzetközi kapcsolati hálójára. Nyomon követhető – mint látni fogjuk –, hogyan került egy spanyolok és franciák által vívott, 16. század eleji dél-itáliai csata emlékére feltehetően Itáliában készített antikizáló jelenet majdnem három évtizeddel később a mohácsi csata egyik emlékérmébe. A korban nagyfokú mobilitás jellemezte a képzőművészek egy részét, köztük éremkészítőket, illetve fa- és rézmetszőket is, akik számára a legkönnyebb volt a motívumok átadása és átvétele. A művészet területén sajátos kozmopolitizmus és interkulturális szemlélet figyelhető meg, melyet a reformáció terjedése, a hitelvek miatti üldöztetések, a művészek sokszor kényszerű vándorlásai is felerősítettek.

19 Papp Júlia, „...a nőket seholsem látjuk valami vérengző foglalkozásban...”. Székely Bertalan Egri nők című festményének történeti forrásai. *Művészettörténeti Értesítő* 63:2 (2014) 325–344; Uő, „Végy társadnak a harcba...” A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben. *Művészettörténeti Értesítő* 66:1 (2017) 35–51.

I. II. LAJOS 1526 UTÁN KÉSZÜLT KÉPMÁSAI

II. Lajos portréinak jelentős része a király mohácsi csatában bekövetkezett halála után készült. Férje elhunyt után Mária mind érzelmi okokból, mind a Habsburg-dinasztia magyar és cseh trónigényének megerősítése céljából jelentős képi propagandát fejtett ki II. Lajos emlékének ápolására. Mária, aki 1531 elején Németalföld helytartója lett, nemcsak magáról készíttetett portrékat, hanem férjéről is. II. Lajos posztumusz portréinak sajátossága, hogy – mivel a királynét helytartósága idején ábrázoló arcképeken Mária már idősebb volt – a festők az ezek párdarabjaiként készült festményeken a 20 éves korában elhunyt Lajost sem ifjúként, hanem érettebb arcvonásokkal, tömöttebb szakállal mutatják be. Mária a férje halála után saját magáról készíttetett festményeken, metszeteken élete végéig özvegyi ruhában, fehér özvegyi kendőben örököltette meg magát, s valóban nem ment többé férjhez.

Az elhunyt királyt ábrázoló metszetek, festmények, érmek mellett Lajos emléke ápolásának kiemelkedő példája volt a brüsszeli Szent Mihály és Gudule székesegyházba 1538-ban készíttetett festett üvegablak, mely „a Szentháromság imádása közben, életnagyságban ábrázolja Lajost és a mögötte térdeplő Máriát. A pár fölül magasodik a király védőszentje, Szent Lajos”.²⁰ Mária Bernard van Orleyt (1487–1541) és Jan Haecket kérte fel a déli kereszthajó üvegablakának elkészítésére.²¹ Valószínűleg Bernard (Barent) van Orley festménye után készült az a II. Lajost ábrázoló, kis méretű portré, mely a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található.²² Ismeretlen mester készítette azt a nagyobb méretű, II. Lajost ábrázoló olajfestményt, mely 2013-ban került letétként a Magyar Nemzeti Múzeumba, s mely a 19. század első évtizedeiben a neves műgyűjtő, Ernst Lajos (1872–1937) gyűjteményében volt. A kép szerepelt az 1926-ban, a mohácsi csata 400 éves évfordulója alkalmából az Ernst Múzeumban rendezett kis emlékkiállításon is, 69. tételszámon, Barent van Orley műveként.²³ Az Orley-féle típusal rokonítható 16. századi II. Lajos-portrét őriz a Magyar Nemzeti Múzeum,²⁴ s az uralkodó arcképét számos rézmetszet is megörököltette.²⁵

A II. Lajosról halála után készült portrék nagy számát tragikus, sokak megítélése szerint mártírszerű halála, illetve a halála idejével és körülményeivel egybeeső politikai, történelmi események fontossága indokolhatta. „II. Lajos halálát követően a Habsburg-ház egyes ágai azonnal megkezdték örökségének kisajátí-

20 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 133; vö. Schlégl, Ein Beitrag, 165; Bárány Attila, Adalékok Mohács emlékeztetéhez a Habsburgok államaiban: II. Lajos ábrázolásai a brüsszeli katedrálisban. In: S. Varga-Százaz-Takács (szerk.), *A magyar emlékezhelyek*, 367–384; Attila Bárány, *Queen Maria, the Cult of Louis II and Hungary in the Low Countries*. In: Bozzay Réka (szerk.), *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Debrecen, 2014, 362–397.

21 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 133; vö. Bárány, Adalékok Mohács, 377.

22 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 34. tétel, 146.

23 Az Ernst-Múzeum kiállításai LXXXIV. Mohács emléke. Fialat magyar művészek. Budapest, 1926. szeptember hó. A portré fekete-fehér reprodukciója a borítón látható. Vö. Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 35. tétel, 146., még svájci magántulajdonként említve.

24 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 36. tétel, 146.

25 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 146–148.

tását, alakjának sokrétű felhasználását saját uralkodói reprezentációjuk elemeként,²⁶ hiszen a „nemzeti királlyal”, Szapolyai Jánossal (1487–1540) szembeni trónviszályában Ferdinánd az elhunyt Lajos király szerződésben biztosított örököseként formált igényt a magyar trónra. „A kereszténység védelmében elesett uralkodó alakja ugyanakkor a törökellenes propaganda számára is komoly lehetőségeket jelentett, ami annál is inkább nagy jelentőséggel bírt, mivel a Habsburgok magyarországi uralmát a magyar elit egy része éppen a török elleni hathatós segítség reményében volt hajlandó elismerni.”²⁷ A képi propagandában tehát mind II. Lajos Habsburg-családhoz tartozásának, mind a törökök elleni hősiességének hangsúlyozása fontos volt.

Lajos halála után a hazai források egy részében is – Brodarics Istvánnál (1480 körül–1539), Oláh Miklósnál (1493–1568) – megerősödött a hazájáért már a csata előtt tudatosan mártírhalálra készülő fiatal hős képe.²⁸ Valószínűsíthető, hogy a II. Lajos holttestének megtalálásában részt vevő Sárffy Ferenc leveleinek sokat vitatott részlete, mely szerint a körülbelül hathetes holttestet csodálatos módon romlatlanul találták meg, a középkori hagiográfiai irodalom kedvelt toposzának átvételével a király esetleges szentté avatásának tudatos vagy öntudatlan előkészítését célozta meg.²⁹ A gondolat egyébként már a csata előtt megfogalmazódott. Perényi Ferenc (1500 előtt–1526), az ifjú váradi püspök – aki maga is a mohácsi mezőn vesztette életét – az utolsó tanácskozáson „valamennyi jelenlevő meghökkenésére azt mondta a királynak, hogy a napot, melyen a csata lezajlik, ha már egyszer így tetszett, a Krisztus vallásáért Tomori Pál fráter vezetésével elesett húszezer magyar vértanúnak kell majd szentelni [...], és ezek úgynevezett kanonizációja érdekében a kancellárt kellene a Városba küldeni, már ha túléli ezt a háborút, hiszen Rómában viselt követségei óta a pápa és a főpapság igen jól ismeri őt”.³⁰

II. Lajosnak az ország védelmében bekövetkezett hősi haláláról számos külföldi forrás is megemlékezett. Az 1544-ben Krakkóban megjelent *Pannoniae luctus* című versgyűjteménynek a mohácsi csatával és az uralkodópárral foglalkozó első 10 versében „a fiatalon elhunyt király, II. Lajos eszményített alakja emelkedik ki (2–5)”.³¹ Lajost – jórészt Mária és a Habsburg-udvar által kifejtett írott és képi

26 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 129.

27 Uo.

28 Bárány, Adalékok Mohács, 368–370. A Brodarics által alkalmazott retorikai sémáról, mellyel „II. Lajost, de tulajdonképpen vele együtt valamennyi Mohácsnál elesett katonát a kereszténység bajnokaként és mártírként mutat be”, lásd: Kasza Péter, Egy elvesztett kiadás nyomában. Brodarics István Históriajának első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2014, 61.

29 Kasza Péter, Holttest a pataokban. In: Farkas-Szebelédi-Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 75; Szebelédi Zsolt, A Sárffy-levél értelmezésének nehézségei filológus szemmel. In: Uo. 91.

30 Kasza Péter–Pálffy Géza (összeáll.), *Brodarics- emlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*. Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz: 1527. március 18. *Dévény*. Budapest, 2011, 116–117.

31 Lakatos Bálint, *Pannoniae luctus* – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112:3 (2008) 264.

propaganda hatására – halála után a kereszténység mártírként, *miles Christiként*, *martyr Christiként* tisztelték Európában, s haláláért és az ország pusztulásáért – mint például a német humanista, Johannes Cuspinianus (1473–1529)³² – az önző, egymással veszekedő magyar nemességet tették felelőssé.

A Habsburg-reprezentációnak később is része volt a „mártírhalt” halt, a Habsburgokkal rokonságban álló II. Lajos emlékének ápolása. Az ő egykori páncéljának részeként tartottak számon egy, a jobb vállat védő, gazdagon díszített vértet a Ferdinánd főherceg által a 16. század közepén alapított ambrasi fegyvergyűjteményben,³³ „melyben igen hangsúlyos szerepet kapott a törökellenes program; igyekeztek megszerezni a nagy csatákhoz, híres hadvezérekhez kötődő ábrázolásokat és relikviákat”.³⁴ A gyűjtemény részét képező úgynevezett Heldenrüstkammer darabjait bemutató, az első illusztrált múzeumi katalógusnak tartott, Giovanni Battista Fontana (1524–1587) rajzai után Dominicus Custos (1560–1612) által készített metszetekkel díszített *Armamentarium Heroicum*ban, mely 1601-ben latinul, majd két év múlva német fordításban is megjelent, II. Lajos ábrázolása is szerepelt.³⁵ II. Lajos tehát – az *Armamentarium*ban szintén megjelenített Zrínyi Miklóssal (1508 körül–1566), a szigetvári hőssel együtt – a Habsburg Birodalom hősi panteonjának szereplője lett.

Az *Armamentarium*énál bizonytalanabb egy korábbi, egyes kutatók szerint II. Lajost ábrázoló portrénak a meghatározása. Az 1532–1550 körül Augsburgban készített, páncélterveket tartalmazó vázlatkönyvben (*Thun'sches Skizzenbuch*) szerepel egy magyar ruhát viselő király ülő alakja, aki előtt magyar, cseh, dalmát, horvát, illetve osztrák címerrel, valamint (felcserélt színezéssel) a Jagellók felségjelvényével, a kiterjesztett szárnyú sassal díszített pajzs látható, mellette pedig egy páncél részletének a rajza.³⁶ A képen látható uralkodót először Quirin von Leitner (1834–1893) határozta meg II. Lajos magyar királyként, megemlítve, hogy az ábrázolás – három másik, a kéziratos könyvben szintén szereplő királyképpel együtt – I. Miksa császár genealógiájához készített vázlat volt.³⁷ Hans Burgkmair (1473–1531) I. Miksának a trójai Hektorral induló, a kor neves udvari tudósai, humanistái, genealógusai által 1509 és 1512 között összeállított családfájához (*Genealogie*)³⁸

32 Vö. Kasza–Pálffy (összeáll.), *Brodarics-emlékkönyv*, 33–35.

33 Az 1514 körül Innsbruckban készített darab ma a bécsi Kunsthistorisches Museum Hofjagd und Rüstkammerjében található. Ltsz.: A 179; vö. Dr. Kalmár János, *Régi magyar fegyverek*. Budapest, 1971, 294–295; Stuart W. Pyhrr, *European Armor from the Imperial Ottoman Arsenal*. *Metro-politan Museum Journal* 24 (1989) 110. – a darab II. Lajoshoz rendelésének cáfolásával.

34 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 135; vö. Gulyás, *Die Turniere am Hof*, 140; reprodukciója: 139.

35 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 41. tétel, 146.

36 Prága, Uměleckoprůmyslové museum, Ltsz.: GK 11.572-B. fol. 3r. Legújabbán lásd: Gulyás, *Die Turniere am Hof*, 140., Abb. 6. 71. jegyzetben részletes irodalommal.

37 Quirin von Leitner, *Artistisches Quellenmaterial aus der gräfl. Thun-Hohensteinschen Fideikommiss-Bibliothek in Tetschen*. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 7 (1888) II; Hans Martin Kaulbach–Helmut Záh, *Das Augsburger Geschlechterbuch. Wappenpracht und Figurenkunst. Ein Kriegsverlust kehrt zurück*. Stuttgart, 2012, 206–209.

38 Rudolf Buchner–Heinz-Otto Burger–H. Theodor Musper, *Kaiser Maximilians Weisskunig*. I. Textband. Stuttgart, 1956, 39–41; Paul Geissler, Hans Burgkmairs *Genealogie Kaiser Maximilians I.* *Gutenberg Jahrbuch* 40 (1965) 249–261; Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich*,

77 fametszetet készített, melyeken névvel ellátott ősokeket ábrázolt.³⁹ Szintén a témához kapcsolódott Burgkmairnak az a 13. a kutatás szerint 1516 és 1519 között készített fametszete, melyeken – ahogy az egy szintén Bécsben őrzött, 90 próbanyomatot tartalmazó másik együttesből kiderül – nem szerepelt a bemutatott személyek neve. Ennek a 13 lapnak a reprodukcióját először – kiegészítve az előző évben Burgkmair 77 fametszetről megjelent tanulmányt – 1889-ben Theodor Frimmel (1853–1928) tette közzé, 90-ig folytatva a korábbi sorszámozást.⁴⁰ Az újonnan közölt lapok közül a 83. számú ábrázolását, mely egyértelmű hasonlóságot mutat a Skizzenbuch említett rajzával, Frimmel Quirin von Leitnerre hivatkozva szintén II. Lajossal azonosította, s ezt a meghatározást a későbbi kutatók egy része is átvette.⁴¹ 1989-ben megjelent írásában Stuart W. Pyhrr úgy vélte, hogy II. Lajos alakja azért került be a Thun-vázlatkönyvbe, mert bizonyíthatóan az övé volt egy Kolman Helmschmid készítette tornasisak, s ez kapcsolja össze a vázlatkönyvben ábrázolt három másik, egykor szintén Helmschmid páncélját tulajdonló uralkodóval, vagyis a páncélkészítő legfontosabb vásárlóival.⁴²

Más kutatók ugyanakkor bizonytalanabbak az azonosítást illetően. 1915-ben Hildegard Zimmermann (1890–1932) a fametszetsorozat egy másik darabját, a 88. számút – melyen egy hermelines palástot viselő, kezében kardot tartó, koronás gyermek látható – véli II. Lajos ábrázolásának, s hangsúlyozza, hogy a cseh, dalmát, horvát, magyar címer más uralkodók mellé helyezett címerpajzson is feltűnik.⁴³ Csak feltételelesen tartja a *Skizzenbuch*-ban található ábrázolást II. Lajos képmásának néhány közelmúltbeli tudományos munka szerzője is.⁴⁴

Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Band 5. Der Kaiser und seine Umwelt. Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur. Wien, 1986, 362–365; Peter Kathol, Alles Erdreich ist Österreich Untertan. Studien zu genealogischen Konzepten Maximilians I. unter besonderer Berücksichtigung der „Fürstlichen Chronik“ Jakob Mennels. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 106 (1998) 365–376; Marianne Pollheimer, Genealogie und Gedächtnis Maximilian I. Jakob Mennel und die frühmittelalterliche Geschichte der Habsburger in der „Fürstlichen Chronik.“ Diplomarbeit, Wien, 2005, 28–47; Kaulbach-Zäh, *Das Augsburger Geschlechterbuch*, 206–209.

39 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. 8018; Simon Laschitzer, Die Genealogie des Kaisers Maximilian I. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* VII (1888) 1–25.

40 Theodor Frimmel, Ergänzungen zu Burgkmairs Genealogie des Kaisers Maximilian I. aus der Bibliothek der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 10 (1889) CCCXXV–CCCXXVI. Frimmel a próbanyomatokat 1516–1519 közé datálja.

41 Ortway, Mária, 26. kép; *Hollstein's German Engravings, Etchings and Woodcuts, 1400–1700*. 5. Amsterdam, 1957, 83. tétel, 110–111; Ortwin Gamber–Kolman Helmschmid, Ferdinand I. und das Thun'sche Skizzenbuch. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 71 (1975) 11; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 21. tétel, 128., 144. – a régebbi hazai irodalom említésével.

42 Pyhrr, *European Armor*, 102, 110–111, 116.

43 Hildegard Zimmermann, Hans Burgkmair des Älteren Holzschnittfolge zur Genealogie Kaiser Maximilians I. *Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen* 36 (1915) 42; Hildegard Zimmermann, Katalog der erhaltenen Probedrucke zu Hans Burgkmair des älteren Holzschnittfolge zur Genealogie Kaiser Maximilians I. *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen* 36 (1915) No. Fr. 88.: „Dargestellt ist wohl Ludwig II. von Ungarn.“ 19.

44 Pierre Terjanian, *The Art of the Armorer in Late Medieval and Renaissance Augsburg*:

A cseh nemzeti és a Habsburg birodalmi szemlélettel egyaránt találkozunk azokban a 16. század közepén, tehát I. Ferdinánd csehországi uralkodása idején megjelent cseh nyelvű krónikákban, illetve egy tollrajzokkal kiegészített kéziratban, melyek II. Lajost cseh királyként ábrázolták. Martin Kuthen (1510 körül–1564) 1539-ben Prágában megjelent, a cseh hercegeket és királyokat ismertető, medalionba foglalt fametszetes arcképekkel illusztrált *Krónikájában*⁴⁵ a 18. királyként II. Lajos szerepel (1. kép).

1. KÉP. II. LAJOS CSEH KIRÁLYKÉNT. MARTIN KUTHEN
ZE ŠPRINSBERKA, *KRONYKA O ZALOŽENIJ ZEMIE ČESKE,*
A PRWNJICH OBYWATELJICH GEGICH...
PRÁGA, 1539, O. N.

A kiadványban a portrék – különösen a legkorábbi időkben uralkodó hercegeké – meglehetősen sematikusak voltak, nagyon hasonló ábrázolásokat több személyhez is hozzárendeltek. A nyitott koronás, szakállas, a fül aláig érő egyenes haját viselő II. Lajost ábrázoló profilportré viszonylag egyénített vonásokat mutat, feltehetően az uralkodót ábrázoló érem volt az előképe. Hasonlóságot találunk például II. Lajos 1525-ben készült koronás éremképe (hátlapján Lajos és Mária egyesített címere) és a cseh krónika portréja között – a LVDOVICVS D(ei) G(ratia) HUNGARIE BOHEMIE REX feliratú érmet⁴⁶ minden bizonnyal ismerték Csehországban is. A krónikában található arckép jelenik meg az egy évvel később kiadott latin nyelvű változatban is, ahol szintén a 18. cseh királyként (LVDOVICVS B: R: XVIII.) említik II. Lajost.⁴⁷ A portré alatt hősi halálára utaló disztichont olvashatunk.

II. Lajos egész alakos képe – a két krónikában közzétett, profilban ábrázolt fejjel – megtalálható abban a Bécsben őrzött kéziratban is, melyet a 16. század közepén I. Ferdinánd cseh udvarmestere, Johann von Hasenburg készített, s melyhez 44 színezetlen tollrajzot mellékel.⁴⁸ A cseh nyomtatott krónikákban

The Rediscovery of the Thun Sketchbooks. *Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien* 13/14 (2011/2012) 322–323; Gulyás, *Die Turniere am Hof*, 140.

45 Martin Kuthen ze Šprinsberka, *Kronyka o Založenij Zemie Česke, a prwnijch obywatelijch gegich...* Prága, 1539, o. n.

46 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 16. tétel, 143. – irodalommal.

47 *Catalogus Ducum Regumque Bohemorum in quo summatim gesta singulorum singulis Distichis continentur. Insuper additae sunt eorum facies Iconicae, & ad vivum deliniatae.* Authore Martino Cvtheno Bo: Anno MDXL, o. n.

48 Johannes ab Hasenburg et Budynae, *Icones ducum regumque Bohemiae a Przemysl primo duce usque ad Ludovicum Wladislai filium, qui a. 1526... occubuit inscriptionibus illustratae.* Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Cod. 8043; vö. *Tabulae codicum manv scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca palatina vindobonensi asservatorum.* Volvmen V. Cod. 6501–9000. Vindobonae, 1871, 203; Joseph Neuwirth, *Der verlorene*

közzétett II. Lajos-arckép felhasználása Hasenburg tollrajzánál nem a véletlen műve: nevével az 1540-es latin nyelvű krónikában is találkozunk, mégpedig a bevezető szövegek egyik versének szerzőjeként – ismerhette tehát a nyomtatott kiadvány képanyagát. A képek nagyobb mértékű átvételéről azonban nem beszélhetünk, hiszen a kéziratához mellékelt királyportrék többsége mind ikonográfiailag, mind rendszerezésében különbözött a korábban keletkezett nyomtatott krónikákétól.⁴⁹

Hasenburg kézírata – ahogy a Ferdinánd császárhoz szóló ajánlásban is olvashatjuk – valójában egy illusztrált felterjesztés volt: azt javasolta az uralkodónak, hogy cseh királyként a korábban a prágai királyi várban található, a cseh hercegeket és királyokat ábrázoló képciklust,⁵⁰ mely az 1541. június 9-én bekövetkezett katasztrofális, a város nagy részére kiterjedő tűzvészben teljesen megsemmisült, a vázlatokon látható portrék felhasználásával a vár újjáépítésekor festesse újra, s terjessze ki saját koráig.⁵¹ A feltehetően IV. Károly (1316–1378) idejében elkezdett, feliratokkal ellátott képsorozatról két másik, szintén Bécsben őrzött, még a tűzvész előtt keletkezett, illusztrálatlan kéziratban (Cod. 7304., Cod. 8491.) is találunk információkat. A Cod. 7304. kézirat (*Cronica Ducum Regum, et Imperatorum Regni Bohemie in Arce Pragensi depicti et conscripti*) II. Ulászló haláláig ismerteti a cseh királyokat (talán még 1526 előtt befejezték), míg a későbbi Cod. 8491. (*Bohemorum Ducum atque Regum nomina ac gesta Pragae in Aula Regia ordine vt sequitur descripta*, Prága, 1534) végén már találunk egy II. Lajoshoz kapcsolódó epitáfiumszöveget is, melyben az uralkodót *martyr Christiként* említik.⁵² Az eredeti falképsorozatot – úgy tűnik – II. Ulászló idejéig

Cyklus böhmischer Herrscherbilder in der Prager Königsburg. *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 35 (1897) 22–82; Bartos, II. Ulászló, 16. tétel, 32; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 135, 39. tétel, 146. A kéziratnak, illetve a hozzá mellékelt tollrajzoknak 1822-ben Ludwik Krones által készített másolatát a prágai Nemzeti Múzeum könyvtárában (Knihovna Národního muzea, Praha) őrzik; vö. Blanka Kubíková–Sylva Dobalová–Jaroslava Hausenblasová (eds.), *Archivováno Ferdinand II. Habsburský*. Praha, 2017, II. 57. tétel, 158.

49 Neuwirth, Der verlorene Cyklus, 73.

50 Neuwirth, Der verlorene Cyklus, 37–38. Neuwirth máig alapvető, részletes tanulmánya mellett lásd például: Áron Petneki, *Identificatio, Exemplum, Stimulus. Mode und Rolle der Ahnengalerie in Ostmitteleuropa*. In: August Buck–Tibor Klaniczay–S. Katalin Németh (Hrsg.), *Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*. Leiden–New York, 1989, 49; Evelin Wetter, *Die Lausitz und die Mark Brandenburg*. In: Jiří Fajt–Markus Hörsch–Andrea Langer (Hrsg.), *Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation des Hauses Luxemburg 1310–1437*. Ausstellungskatalog. München–Berlin, 2006, 347; Eliška Fučíková, *Kaiser Ferdinand I. und das Schicksal des Herrscherzyklus’ im Alten Königspalast der Prager Burg*. *Historie – Otázky – Problémy* 7:2 (2015) 135–141; Blanka Kubíková, *Adoption of Habsburg Portrait Models for Aristocratic Likenesses in the Czech Lands in the Reign of Ferdinand I.* *Historie – Otázky – Problémy* 7:2 (2015) 219–235; ebben a prágai vár falképeiről: 224–225; Eliška Fučíková, *Die Prager Burg unter Erzherzog Ferdinand II. Umbau und künstlerische Gestaltung*. In: Sabine Haag–Veronika Sandbichler (Hrsg.), *Ferdinand II. 450 Jahre Tiroler Landesfürst. Jubiläumsausstellung*. Innsbruck, 2017, 47–48.

51 Neuwirth, Der verlorene Cyklus, 26–27.

52 II. Lajos Hasenburg kéziratában található epitáfiumszövegét idézi: Neuwirth, Der verlorene Cyklus, 43.

2. KÉP. II. LAJOS CSEH KIRÁLYKÉNT.
VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN, *KRONYKA CZESKÁ*.
PRAHA, 1541, CCCCLXXI. LAP UTÁN

folytatták, II. Lajos portréja már nem szerepelt közöttük.⁵³ Hasenburg ugyanakkor mellékelte tervezetéhez II. Lajos egész alakos portréját is annak érdekében, hogy a sorozat újrafestésekor azzal folytassák a cseh királyok sorát. Bár 1548-ban élénk levelezés folyt I. Ferdinánd és fia, Ferdinánd főherceg között az uralkodói „ösgaléria” helyreállításáról, s komoly tervek is születtek, ezek végül nem valósultak meg.⁵⁴

II. Lajos ábrázolásával találkozunk egy 1541-ben, Prágában megjelent nyomtatott cseh krónikában is.⁵⁵ A kiadványban számos, alkalmanként többször ismétlődő fametszetet – tájképeket, életképeket, viseletképeket, csataképeket – találunk. Az uralkodókat – a két korábbi (1539, 1540) krónikával ellentétben nem önálló portrékon, hanem többalakos, fekvő formátumú jelenetekben, többnyire trónjukon ülve jelenítik meg. Így láthatjuk a könyv vége felé, hat személlyel körülvéve II. Ulászlót, Lajos király apját,⁵⁶ s a következő uralkodóként a szintén trónján ülő II. Lajost is.⁵⁷ Az ábrázolás azonosítását nemcsak az teszi egyértelművé, hogy a II. Lajos uralkodását ismertető szövegrészben helyezték el, hanem a kép több eleme is (2. kép). A trón fölötti baldachinon az L R [Ludovicus Rex] monogram látható, a teljes páncélt és csatakötényt viselő, jobb kezében országmát, a balban kardot tartó uralkodó nyakában az Aranygyapjas rend nyaklánc lóg, melyet a gyermek Lajos 1515-ben, Máriával kötött eljegyzésekor kapott a Habsburg-udvartól. A fej – a nyitott koronával, a fül aljáig érő rövid hajjal, a hosszúkas kecskeszakállal – feltűnő hasonlóságot mutat a cseh krónikákban, illetve Hasenburg

53 A ciklus Jagelló-kori folytatásának Eliška Fučíková általi megkérdőjelezéséről: Kubíková, *Adoption of Habsburg*, 224–225.

54 Fučíková, *Kaiser Ferdinand I.*, 135–138.

55 Václav Hájek z Libočan, *Kronyka czeská*. Praha, 1541, CCCCLXXI. lap után.

56 Libočan, *Kronyka czeská*, CCCCLXXV.

57 Libočan, *Kronyka czeská*, CCCCLXXI. utáni lap.

tollrajzán láthatókkal, csak az ott profilból ábrázolt fejet itt szemből látjuk. Az, hogy az illusztrátor a sisak kivételével teljes hadi készütségben ábrázolta a királyt, azt jelzi, hogy uralkodása legfontosabb eseményének azt tartotta, hogy személyesen részt vett a törökökkel vívott fegyveres harcban. Ezt támasztja alá az is, hogy a Lajosról szóló részt a több helyen alkalmazott illusztrációk közül – mint látni fogjuk – egy, a törökök és keresztény páncélosok között folyó csatajelenettel tették szemléletessé.

Figyelemre méltó, hogy bár a cseh királyok ábrázolásában a 16. század közepén egy erőteljes ikonográfiai hagyománnyal találkozunk, fél évszázaddal később a nemzeti királyokat bemutató cseh kiadvány⁵⁸ II. Lajost már egy új, a korban

igen népszerű ábrázolásnak, Paolo Giovio (1483–1552) noceraei püspök híres, eredetileg több mint 400 darabot tartalmazó, később szétszóródott comói arckép-gyűjteményének metszetszámolatok révén széles körben ismertté vált darabja alapján jelenítette meg (3. kép). Giovio nevezetes haditetteket végrehajtó férfiakat – köztük II. Lajost – bemutató életrajz-gyűjteményének első latin és olasz nyelvű kiadásai⁵⁹ még nem tartalmaztak portrékat. Bár Giovio még életében tervezte, hogy életrajz-gyűjteményeit arcképekkel díszítve adja ki, ez végül csak halála után két évtizeddel valósult meg. Az Itáliából Bázélbe menekült protestáns nyomdász, Pietro Perna (1519–1582) Giovio halála után, de még a gyűjtemény szétszóródása előtt Comóba küldte Tobias Stimmer (1539–1584) svájci festőt és illusztrátort, aki lerajzolta a Giovio gyűjteményében található, részben érmek és medalionok alapján készült festményeket.⁶⁰ Az 1575-ben Bázélben megjelent la-

3. KÉP. II. LAJOS CSEH KIRÁLYKÉNT.
BARTOLOMÉJ PAPROCKÝ, *DIADOCHOS ID EST SUCCESSIO: GINAK POSLAUPNOST KNIJZAT A KRALUW CZESKICH*.
PRAGA, 1602, 194.

58 Bartoloměj Paprocký, *Diadochos id est successio: Ginak Poslaupnost Knijzat a Kraluw Czeskich*. Praga, 1602, 194. A Giovio gyűjteményéhez kapcsolható II. Lajos-képmásokról (a fenti mű említése nélkül): Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 136–138.

59 Pauli Iovii, *Elogia virorum bellica virtute illustrium*. Florentiae, 1551. [II. Lajosról: 244–246.]; *Gli elogi vite brevemente scritte d'huomini illustri di guerra, antichi et moderni*, di Mons. Paolo Giovio... In Fiorenza, MDLIII. [II. Lajosról: 311–315.] – megemlítve a Szulejmán által Konstantinápolyba hurcolt Mátyás-kori bronzszobrokat. A szobrok történetéről leg részletesebben lásd: Mikó Árpád, *Imago Historiae*. In: Mikó-Sinkó (szerk.), *Történelem – kép*, 42–47.

60 Schlégl, *Ein Beitrag*, 168; Peter G. Bietenholz, *Historia and Fabula. Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age*. Leiden–New York–Köln, 1994, 205; Susan Gaylard, *Hollow Man. Writing, Objects, and Public Image in Renaissance Italy*. New York, 2013, 168–169.

tin nyelvű,⁶¹ illetve az 1577-es német nyelvű kiadást⁶² már a Stimmer által készített rajzok fametszetei – köztük a II. Lajost ábrázoló – díszítették. Ezzel az ikonográfiai típussal találkozunk Cristofano dell’Altissimo (1525 körül–1605) 1568 előtt készült, a firenzei Uffiziban őrzött festményén is, mely a Giovio portrégyűjteményében őrzött képmás másolata volt.⁶³ Az arcképgyűjtemény európai népszerűségét jelzi, hogy Ferdinánd főherceg majdnem ezer darabból álló, kis méretű (13,5 × 10,5 cm) festményeket tartalmazó ambrasi képgyűjteménye egy részének – köztük II. Lajos portréjának is⁶⁴ – a Giovio-féle arcképek firenzei másolatai voltak az előképei.⁶⁵

Az ábrázolási típus Pompilio Totti (1590 körül–1639) 1635-ben megjelent kiadványában,⁶⁶ illetve egy hasonló című, későbbi kiadványban is⁶⁷ szerepelt. Azért is érdekes ennek a Lajos-portrénak a megjelentetése az 1602-es cseh krónikában, mert a szerző vagy a szerkesztő az uralkodók portréinál – kevés kivételtől elte-

4. KÉP. II. ULÁSZLÓ. KUTHEN ZE ŠPRINSBERKA, *KRONYKA O ZALOŽENIJ ZEMIE ČESKE, A PRWNJICH OBYWATELIJCH GEGICH...* PRÁGA, 1539, O. N.

61 Pauli Iovii, *Elogia virorum bellica virtute illustrium*. Basil, 1575. [II. Lajosról: 274–277., portréja: 275.]

62 Tobias Stimmer, *Eigentliche und gedenkwürdige Contrafacturen oder anbildungen wolverdienter unnd weiterümpfter Kriegshelden auss des hochwürdigen Bischoffs Pauli Jovii Elogiis oder Rhumschriften gezogen...* Basel, 1577, 344r; vö. Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 48. tétel, 147.

63 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 137, 45. tétel, 147. A festő Cosimo de’ Medici (1519–1574) megbízásából készítette a másolatokat; Karl Schütz, *Die Porträtsammlung Erzherzog Ferdinands II.* In: Wilfried Seipel (Hrsg.), *Werke für die Ewigkeit. Kaiser Maximilian I. und Erzherzog Ferdinand II.* Wien, 2002, 21.

64 159. számú kép; vö. Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 42. tétel, 146–147.

65 Friedrich Kenner, *Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol*. Wien, 1892, 7, 74. A gyűjteményhez vö. Friedrich Kenner, *Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 14 (1893) 37–186; 15 (1894) 147–259; 17 (1896) 101–274; 18 (1897) 135–261; 19 (1898) 6–146; Gerhart Ladner, *Die Porträtsammlung des Erzherzogs Ferdinand von Tirol. Führer durch die kunsthistorischen Sammlungen in Wien.* (Herausgegeben vom Verein der Museumsfreunde, 17. Heft.) Wien, 1932; Schütz, *Die Porträtsammlung*, 19–21, 84.

66 Pompilio Totti (kiad.), *Ritratti et elogii di capitani illustri...* Roma, 1635, 193–194; vö. Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 137–138, 44–46. tétel, 147. II. Lajos arcképét ugyanakkor az Erdős Zoltán által 46. tételként említett, *Ritratti di cento capitani illustri intagliati da Aliprando Capriolo...* című, 1596-ban és 1600-ban Rómában megjelent kiadványban nem találtam meg, s az uralkodó neve a portrékat felsoroló jegyzékben sem szerepel. Vö. https://books.google.hu/books?id=ZdwQdMjFxzUC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; utolsó letöltés: 2019. június 20. A kiadványban a magyarok közül csak Mátyás király (75.) és Báthory István lengyel király (III.) portréjával találkozunk.

67 *Ritratti et elogii di capitani illustri*. Descritti da Giulio Roscio, Monsig. Agostino Mascardi, Fabio Leonida, Ottavio Tronsarelli, et Altri. Roma, 1646, 254–256.

kintve – ugyanazt a két-három típust váltogatta, II. Lajosnál azonban megszerezte a modern előképet. A fentebb ismertetett négy, nyomtatásban megjelent portréval (1539, 1540, 1541, 1602) tehát bővíthetjük II. Lajos néhány éve összeállított ikonográfiáját,⁶⁸ II. Ulászlónak az ugyanezekben a kiadványokban szereplő képmásaival pedig az övét.⁶⁹

További kutatást igényel az a sajátos jelenség, hogy II. Ulászlónak az 1539-ben és 1540-ben megjelent cseh krónikákban szereplő arcképe⁷⁰ (4. kép) – mind a szakállt és a haját, mind a ruházatot tekintve – feltűnő hasonlóságot mutat néhány későbbi, a felirata szerint II. Lajos királyt ábrázoló metszettel⁷¹ (5. kép). Úgy tűnik, hogy Lajos és Ulászló arcképét a cseh királyokat bemutató 1735-ös kiadványban⁷² is felcserélték: II. Lajosnak a 231. oldal előtt található mellképe az 1539-es és 1540-es cseh krónikák II. Ulászló képéhez hasonlít (hosszú haj, nyitott nyakú ing, a csupasz áll alatti körszakáll, szemből törtenő beállítás), míg Ulászlónak a fia előtt található portréja (223. oldal előtt) a Giovio-féle II. Lajos-arckép elemeit tartalmazza (magasan záródó nyakú, ráncolt ing, prémgalléros kabát, fülig érő haj, kecskeszakáll, profilképes beállítás).

II. Lajos alakja Nyugat-Európában máshol is ismert volt, s számos, nem a Habsburg- udvarhoz köthető ábrázolás készült róla. Közéjük tartozik egyik legismertebb, a budapesti Szépművészeti Múzeumban őrzött, feltehetően egy itáliai mester által a 16. század első felében készített portréja. A festményt korábban Tiziano (1487 körül?–1576) II. Lajost ábrázoló egész alakos, elveszett képmása részleges másolatának vélték.⁷³ A festményen ábrázolt alak ruhája és testtartása

5. KÉP. ISMERETLEN MESTER: II. LAJOS ARCKÉPE. KÖNYVILLUSZTRÁCIÓ (?). D. N.

68 Erdős, II. Lajos ikonográfiája. Nem szerepel benne II. Lajosnak a krivokláti vár homlokzati zárt-erkélyén található, 1516–1522 körül készült félalakos reliefsportréja sem; vö. Bartos, II. Ulászló, 12. tétel, 28.

69 Bartos, II. Ulászló.

70 Kuthen ze Šprinsberka, *Kronyka*, o. n.; *Catalogus Ducum Regumque*, o. n.

71 Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 135., 40. és 40a. tétel, 146.

72 Bohuslao Balbino, *Historia De Ducibus, Ac Regibus Bohemiae: In qua praecipua Gesta Ducum, ac Regum, tum Genealogiae omnium Familiarum apud nos imperitantium*. Pragae, 1735.

73 Például: Balogh Jolán, Tizian és Mária királyné. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts / Az O. M. Szépművészeti Múzeum Közleményei* 2 (Juin 1948) 56–57; Pigler Andor, *Katalog des Staatlichen Museums für Schöne Künste*. Budapest, 1954, 571; Schlégl, Ein Beitrag, 166–167.

valójában – mint a későbbi kutatás rámutatott – Raffaello Santi (1483–1520) Lorenzo de' Medicit (1492–1519) ábrázoló, 1516–1519 körül készült, ma amerikai magántulajdonban lévő portréjának másolata – kiegészítve az Aranygyapjas rend jelvényével. A fej előképe valószínűleg a mohácsi csatáról is részletes leírást adó Giovio említett arckép-gyűjteményének II. Lajost ábrázoló képmása volt.⁷⁴ A Giovio-féle portré (s ennek nyomán a Szépművészeti Múzeum festményének) előképe valószínűleg egy II. Lajost profilban ábrázoló érem lehetett, az 1532-ben feltehetően Hieronymus Magdeburger⁷⁵ (említve 1507/8–1540 között) vagy követője által készített emlékérem, illetve a feltehetően Christoph Fuessl által 1531-ben vagy utána készített érem arcképe például – mint látni fogjuk – hasonlít a budapesti festményére, illetve a Giovio-féle képmásról készített metszetére.

II. A MOHÁCSI CSATÁHOZ KÖTHETŐ 16–17. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSOK

A csataképeket a hazai és a külföldi szakirodalom⁷⁶ alapvetően két nagy csoportra osztja: a csataábrázolásoknál egyébként jóval szélesebb témakört (például békekötések, uralkodók találkozása, koronázások stb.) felölelő történelmi eseményképre (*historisches Ereignisbild*) – ami a hazai szakirodalomban történelmi csataképként szerepel⁷⁷ – és a katonai életképekre (*militärische Genremalerei*).

Míg a történelmi eseményképek egy konkrét eseményt – esetünkben csatát – mutatnak be több-kevesebb élethűséggel, a katonai zsánerképek a háborús szokásokat, a katonai élet mindennapjait, a háborúban bekövetkező, de egy-egy konkrét helyhez nem feltétlenül köthető eseményt – egy falu kifosztása, kisebb összecsapások, a katonák kegyetlenkedései, a végvári vagy a tábori élet sajátos (időnként vidám) pillanatai stb. – jelenítenek meg.

A 16. század első felétől az európai közvélemény egyre élénkebb figyelemmel és növekvő aggodalommal fordult a Kelet-Európában folyó török háború hírei felé. A hadi eseményekről, várostromokról tudósító hírlevelek (*Neue Zeyttung*) mellé gyakran mellékeltek sokszorosított grafikai ábrázolásokat, leggyakrabban

74 Garas Klára, *Olasz reneszánsz portrék*. Budapest, 1981, 22. tétel; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, VI–2. tétel, 225–226; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 136.

75 Viktor Katz, *Die erzgebirgische Prägemedaille des XVI. Jahrhunderts*. Praha, 1932, 51–91; Walter Cupperi–Martin Hirsch–Annette Kranz u.a. (Hrsg.), *Wettstreit in Erz. Porträtmedaillen der deutschen Renaissance*. Berlin, 2013, 327.

76 Ambrózy György, *A magyar csatakép*. Budapest, 1940; Matthias Pfaffenbichler, *Das Schlachtenbild im ausgehenden 16. und 17. Jahrhundert*. Dissertation, Universität Wien, 1987; Hajdu István–Kajetan Endre, *Csataképek. A magyar hadtörténelem a festészet és a grafika tükrében*. Budapest, 1980; György Rózsa, *Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge*. Budapest, 1987; John Hale, *Artists and Warfare in the Renaissance*. New Haven–London, 1990; Matthias Pfaffenbichler, *A barokk csatakép Közép-Európában*. In: Mojzer Miklós (szerk.), *Zsánermetamorfózisok. Világi műfajok a közép-európai barokk festészetben*. Budapest, 1993, 48–65; Matthias Pfaffenbichler, *Das frühbarocke Schlachtenbild – vom historischen Ereignisbild zur militärischen Genremalerei*. In: Klaus Bußmann–Heinz Schilling (Hrsg.), *1648 – Krieg und Frieden in Europa. Münster/Osnabrück 24.10.1998–17.01.1999*. (Katalog zur 26. Europaratsausstellung) Textband 2. Münster, 1998, 493–500; Pia F. Cuneo, *Artful Armies, Beautiful Battles. Art and Warfare in Early Modern Europe*. Boston, 2002; Gödölle, Buda és Pest, 165–196.

77 Pfaffenbichler, *A barokk csatakép*, 48–49.

fametszeteket. A mohácsi csatáról közvetlenül az események után született német nyelvű hírleveleket díszítő illusztrációk többsége még nem a csatát vagy annak helyszínét mutatta be, hanem a katonai zsánerképek műfajához tartozó, sokszor felhasznált, általános képi toposzokat tartalmazó fametszeteket – vár-ostrom,⁷⁸ kisebb csatajelenetek,⁷⁹ *landsknechtek* küzdelme⁸⁰ – mellékeltek hozzájuk. Egy, a mohácsi csatáról tudósító hírlevél címlapján olyan ábrázolással találkozunk, mely a kortárs eseményeket – a törökök kegyetlenkedése a meghódított területeken – vallásos ikonográfiai típusra (Betlehemi gyermekgyilkosság) emlékeztető kompozíción jelenítette meg.⁸¹ A kisgyermeket karddal lemészároló törökök propagandisztikus képi toposza – mint az ellenség barbárságának, irgalmatlanságának szemléletes példája – azokon a rölapokon, hírleveleken is feltűnik, melyek Bécs 1529. évi első ostromának eseményeiről tájékoztattak.⁸² A mai szemlélő számára is elborzasztó az a korában is minden bizonnyal jelentős propagandahatást kifejtő, 1530-ban Erhard Schön (1491 körül–1542) által készített fametszet, mely kisgyerekeket karóba húzó törököket ábrázolt.⁸³ A törökökről ugyanakkor nemcsak ezek az „információk” jutottak el az európaiakhoz: az 1530-as évek elejétől „lettek népszerűek a törökökről szóló rölapok

78 *Hernach volget des Bluthundts der sich nennet eyn Türckischen Kayser gethaten, so er und die seinen, nach eroberung der Schlacht, auff den xxviiij. tag Augusti [...] an unnsern mitbrüdern der hungarischen Landschafften [...] getriben hat...* H. n., 1526. Címlap. OSZK Régi Nyomtatványok Tára. Röpl. 66; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 740, VD 16, B 5796.

79 *Hernach volgt des Bluthundts, der sich nennet ein türckischen Keyser Gethaten, so er unnd die seinen, nach eroberung der Schlacht, auff den xxviiij. tag Augusti [...] an unsern Mitbrüdern der ungarischen Landschafften [...] triben hat.* Basel, 1526. Adam Petri. OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. H. 189. A nyomtatvány két metszetet tartalmaz. Vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 742; *New zeytung. Die Schlacht des Türckischen Keyser mit Ludouico etwan König zu Vngern geschehen am tag Johannis entheuptung 1526.* [Leipzig, 1526]; VD 16, ZV 11475.

80 *Eyn new lied von der schlacht die der Ungerisch König und der Türck mit einander gethan haben. Im Speten thon.* Nürnberg, 1526. Újabb kiadása: Nürnberg, 1530 körül. Vö. Seláf-Tóvizi, Ismeretlen, 268–269.

81 *Hernach volgt des Bluthundts, der sich nennet eyn Türckischen Keyser, Gethaten, so er und die seinen nach eroberung der Schlacht, auff den xxviiij. tag Augusti [...] an unsern mitbrüdern der Ungarischen landschafften [...] getriben hat [...]* Nürnberg, 1526. Címlap. OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. H. 188; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 741; VD 16, ZV 2106. Hasonló tematikájú metszetek illusztrációit közli: Pukánszky, Mohács és az egykorú, 281, 283. A kompozíció előképét lásd: Johannes Lichtenberger, *Pronosticatio in Latino*. Heidelberg, 1488; vö. Soltész Zoltánné, Johannes Lichtenberger Pronosticatiojának Mátyás királyra vonatkozó jóslata és illusztrációi. *Magyar Könyvszemle* 94:1–2 (1976) 29; Uő, Magyar vonatkozású rölapok eddig ismeretlen nyomdászai. *Magyar Könyvszemle* 92:4 (1976) 326–327.

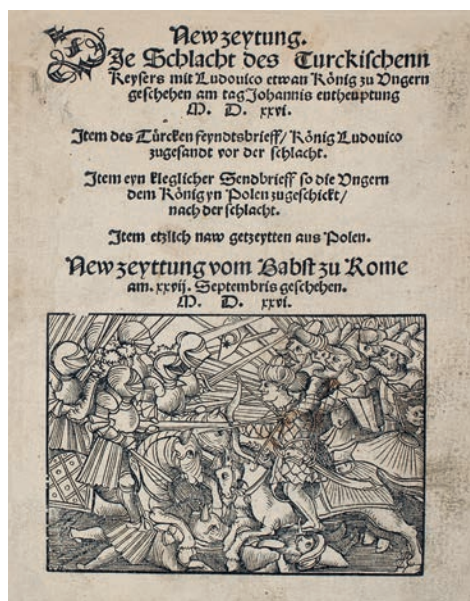
82 *Türkische Belegerung der statt Wien / So es den vergangenen Herbst / inn disem. XXIX. / Jahre verschinen / und ergangen hat.* Vö. Günter Dürriegl (Hrsg.), *Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung.* Historisches Museum der Stadt Wien. Kiállítási katalógus. Wien, 1979, Nr. 152. 70; *Des Turcken Erschreckliche belagerung und Abschiedt der Stat Wien. 1529.* [Wittenberg], 1529; Dürriegl, *Wien 1529*, Nr. 174. 77, 79. Ez utóbbihoz, melynek „újrahasznosított” illusztrációja nem is török, hanem német katonának ábrázol, vö. Soltész, Magyar vonatkozású rölapok eddig ismeretlen nyomdászai, 326–327.

83 Max Geisberg, *The German Single-leaf Woodcut, 1500–1550*. I. New York, 1974, G.1243; *Hollstein's German*. Volume XLVII. Rotterdam, 2000, 145. tétel, 18, 22.

(*Türkenzeitung*), amelyekben keveredtek a valós hírek az orientalizáló egzotikum zsánereivel.⁸⁴

Találkozunk a mohácsi csatáról tudósító külföldi hírleveleken olyan ábrázolásokkal is, melyek – tartalmukban legalábbis – közelítenek a valós eseményekhez: azt a 15. század vége óta rendkívül népszerű és gyakori képi toposzt alkalmazzák, amely páncélos nehézlovasság és török könnyűlovasság összecsapását mutatja be⁸⁵ (6. kép). Bár sematikusan, de a magyarok és a törökök harcát ábrázolja egy Mohács közelébe helyezett jelenet Lázár deák 1528-ban kiadott Magyarország térképén is.⁸⁶

Az 1526-ban megjelentetett illusztrált kiadványok közül a mohácsi csatát legrészletesebben egy csak néhány éve ismertté vált ábrázolás jelenítette meg. A bambergi Staatsbibliothekban őrzött, *Des Türckischen Keyseris Solymon schlacht / So mit dem Künig von Hungern gethan, Anno rc. XXVI.* című nyomtatvány Mert Sporer mohácsi

6. KÉP. CÍMLAP. NEW ZEYTUNG. DIE SCHLACHT DES TURCKISCHENN KEYSERS MIT LUDOUICO ETWAN KÖNIG ZU VNGERN GESCHEHEN... [LEIPZIG], 1526

84 Gödölle, Buda és Pest, 172. Török lovaskatonát látunk például a mohácsi csatáról szóló hírlevél két kiadásának címlapján: *Newe Zeyttung. Wie die Schlacht in Ungern mit dem Türckischen Keyser ergangen: Hat einer von Wienn so dabey gewest, herauff gen Otingen geschriben. Auch volget hernach des Bluthundts der sich nent ein Türckischen Keyser, gethattn, so er und die seinen, nach eroberung der Schlacht auf den XXVIII. tag Augusti nechst vergangen, geschehen, an unsern mitbruedern der Vngerischen Landschafften ganz unmenschlich getriben hat und noch teglicht thut. M. D. XXVI.* OSZK Régi Nyomtatványok Tára, Röpl. 69; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 747, VD 16, N 1046; *Newe Zeittung Wie die Schlacht zu Ungern mit dem türckischen (sic!) Keyser ergangen: Hatt einer vonn Wien so dabey gewest ... M. D. XXVI.* [Würzburg, 1526.] OSZK Régi Nyomtatványok Tára, Röpl. 68; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 746, VD 16, N 1045.

85 *New zeytung. Die Schlacht des turckischenn Keyseris mit Ludouico etwan König zu Vngern geschehen...* [Leipzig, 1526.] Címlap. OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. H. 190; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 744; Seláf-Tövizi, Ismeretlen, 267; *New zeytung. Die Schlacht des Türckischenn Keyseris mit Ludouico etwan König zu Vngern geschehen am tag Johannis entheuptung 1526.* H. n. 1526; *New erbarmliche tzydunge von der groisser Schlacht, so der tuircksch Keyser mit dem Konyneck van Ungern...* Köln, 1526. OSZK Régi Nyomtatványok Tára. Röpl. 63e; vö. *Catalogus librorum sedecimo*, M 743; Seláf-Tövizi, Ismeretlen, 266–267.

86 *Tabula Hungari[a]e ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonien[sis] Cardin[alis] Secretariu[m] viru[m] exp[er]tu[m] congesta, à Georgio Tanstetter Collimitio revisa auctiorq[ue] reddita, atque iamprimu[m] à Jo[anne] Cuspiniano edita Serenissimo Hungari[a]e et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriae [e]tc. sacra, auspicio maiestatis suae, ob reip[ublicae] Christian[a]e usum, opera Petri Apiani de Leyßnigk Mathematici Ingolstadiani invulgata Anno D[omi]ni 1528.* OSZK Régi Nyomtatványok Tára. App. M. 136.

7. KÉP. DES TÜRKISCHEN KEYSERS SOLYMON SCHLACHT / SO MIT DEM KÜNIG
VON HUNGERN GETHAN, ANNO RC. XXVI

csatáról szóló 120 soros dalának 38 soros átiratát tette közzé.⁸⁷ Az egylapos nyomtatványt egy, a keresztény és török hadsereg összecsapását ábrázoló színezett fametszet tette szemléletessé (7. kép). A fólió nagyságú, fekvő formátumú, feltehetően Hans Hergot nürnbergi nyomdájában készült kiadványon egyértelműen a képi ábrázolás dominál: a szokástól eltérően nem a kép illusztrálja a szöveget, hanem a jelenet alá öt hasámban nyomtatott vers szolgál a kép magyarázatául. Bár Sporer verse nem tartalmazta a mohácsi csata részletes leírását, az, hogy a keresztények seregében több oroszlanos cseh zászló látható, talán azokra a sorokra utal, melyek szerint a csata előtt II. Lajos segítséget kért a csehektől, akik küldtek is neki körülbelül húszezer embert.⁸⁸

A mohácsi csatához kapcsolódnak azok az illusztrált hírlevelek is, melyek az országban a csatavesztés után bekövetkezett török pusztításról tudósítottak. Egy 1526-ban megjelent ötoldalas kiadvány⁸⁹ címlapképen egy város főterét látjuk, ahol a törökök válogatás nélkül gyilkolják a helyi lakosokat. A képi propaganda hatásának növelése érdekében a kiadó a szöveg végére is tett egy ábrázolást: azt a korábban említett, címlapképként szereplő jelenetet, melyen gyermekeket kardélre hányó törököket látunk – csupán itt a felirat hiányzik róla.

A mohácsi csatáról tudósító hírlevelekhez hasonlóan többször felhasznált, fiktív csatajelenettel találkozunk az 1541-ben Prágában megjelent, említett cseh krónikában, mely azonban tartalmilag hozzákapcsolható az illusztrált szöveghez.⁹⁰ A szöveg közé helyezett fametszet bal oldalán turbános török könnyűlovasságot, a jobb oldalán sisakos, páncélos keresztény nehézlovasságot látunk, amint lándzsáikat előreszegezve egymásra támadnak. A keresztény csapat nemzetiségére a cseh oroszlanos zászló utal. Az, hogy ugyanez a jelenet a kódexben ötször fordul elő,⁹¹ jelzi, hogy olyan gyakori, népszerű képi toposz volt, mely univerzálisan alkalmazhatóvá tette a törökök és a keresztények között folyó európai harc illusztrálására: pontosan a helyén volt a mohácsi csata leírásakor is.

III. CORIOLANUS MOHÁCSON?

Valószínűleg Mária vagy a Habsburg-udvar megrendelésére feltehetően Hieronymus Magdeburger vagy műhelye készítette azt az emlékérmét, melynek előlapján II. Lajos képmása látható a LVDOVIC(us) VNGA(riae) E(t) C(etera) REX CONTRA TVRCAS PVGNANDO OCCVBVIT 1526 ETATIS SVE 30. körirattal. Az érem

87 Seláf-Tövizi, Ismeretlen; Seláf Levente, A mohácsi csata visszhangja kortárs tudósító énekekben. In: Farkas-Szebelédi-Varga (szerk.), „Nekiünk mégis Mohács kell...”, 152–153. A kiadvány jelzete a bambergi könyvtárban: VI Ba 129.

88 Seláf-Tövizi, Ismeretlen, 264–266.

89 *Hernach volgt des Bluthundts der sych nennet ein Türckischen Keiser gethaten so er vnd die seinen nach erobert die schlacht auff den xxviii. tag Augusti nechstuergangen geschehen an vnsern mitbrüder der Vngrischen lantschafft gantz vnmenschlich triben hat vn[d] noch teglichs tut.* Augsburg, 1526; http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ204950703; VD 16, B 5794; utolsó letöltés: 2019. június 20.

90 Libočan, *Kronyka czeská*, CCCCLXXIII. oldala után következő lap.

91 Libočan, *Kronyka czeská*, CCVII, CCXXII, CCLXXXVIII, CCCII.

8. KÉP. HIERONYMUS MAGDEBURGER (?): II. LAJOS EMLÉKÉRME, 1532

felirata tehát II. Lajos halálának idejét 30 éves korára teszi, holott valójában 20 évesen halt meg. A hátlapon gyalogos, illetve lovas harcosok között folyó antikizáló csatajelenet látható, mely fölött az 1532-es évszám, alatta pedig a DE GALLIS AD CANNAS (a franciák fölött Cannae-nál) felirat olvasható⁹² (8. kép).

Mária megrendelésére, szintén Magdeburger műhelyében készülhetett az az érme is, melynek egyik oldalán II. Lajos fentebb említett, feliratos képmása, a másikon pedig Mária portréja látható.⁹³ Míg az előző érme mindkét lapja a csatában elhunyt király hősiességét hangsúlyozza, a házaspár portréjával díszített utóbbi – ahogy arra az özvegy királyné képmását keretező felirat: MARIA REGINA EC QVOS DEVS CONIVNXIT HOMO NO SE is utal – Mária személyes veszteségét, érzelmi kötődését is hangsúlyozza: amit Isten összekötött, ember szét nem választhatja, olvashatjuk házasságukról.

Huszár Lajos az alkotó és a keletkezés korának megnevezése nélkül ismertet egy olyan hibrid párosítású érmet, melynek előlapján II. Lajos fenti portréja, hátlapján pedig egy valószínűleg Christoph Fuessl által az 1530-as években Kőrmöcbányán – feltehetően szintén Mária megrendelésére – a mohácsi csata

92 Achille Collas, *Trésor de numismatique et de glyptique, ou Recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées, bas-reliefs, etc. tant anciens que modernes, les plus intéressants sous le rapport de l'art et de l'histoire* [...] *Choix de médailles exécutées en Allemagne aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris, 1841. Planche 9. Nr. 2; Rupp Jakab, *Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. A vegyes házakból királyok korszaka*. Buda, 1846, VII. tétel, 118; Dr. Csermelyi Sándor, *Emlékérmek az Országos Ráth György-Múzeumból. Numizmatikai Közlöny* 9 (1910) 20. tétel. 111; Katz, *Die erzgebirgische*, 51. tétel, 64; Huszár Lajos, *Régi magyar emlékérmek. Történeti érmek I. Középkor*. Budapest, 1972, 203. tétel, 54; G. Héri Vera, *A törökellenes háborúk emlékérmek*. Budapest, 2009, 21. tétel, 29; Heinz Winter, *Középkori magyar uralkodók emlékérmek a bécsi Kunsthistorisches Museum Éremtárában*. Adalék a magyarországi portréérmek fejlődéséhez. *Numizmatikai Közlöny* 104–105 (2005–2006) 74; Márton Gyöngyössy–Heinz Winter, *Münzen und Medaillen des Ungarischen Mittelalters 1000–1526*. Wien, 2007, 1784. tétel, 141–142; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 32. a tétel, 145.

93 Heraeus, *Bildnisse*, Taf. 28. VIIe; Alfred Armand, *Les médailleurs italiens des quinzième et seizième siècles*. III. Paris, 1887, 210 C; Rupp, *Magyarország ekkorig*, 117–118. (Tab. XXIV. 586.); Katz, *Erzgebirgische*, 50. tétel; Huszár, *Régi magyar*, 56. 211. tétel; Winter, *Középkori*, 18. tétel; Gyöngyössy–Winter 2007, 1783. tétel, 141. részletes irodalommal.

tiszteletére készített, tanulmányunkban később ismertetésre kerülő éremnek a csatajelenete látható.⁹⁴

A DE GALLIS AD CANNAS feliratú csatajelenetes emlékérem Schönvisner István 1801-ben megjelent pénztörténeti könyvében még nem szerepelt, holott Christoph Fuesslnek a mohácsi csata és II. Lajos halála emlékére készült, szintén csatajelenetet ábrázoló érmét ismertette.⁹⁵ Néhány évtizeddel később Rupp Jakab már nemcsak az érem adatait közli, hanem a csatajelenet előképéül szolgáló munkáét is: „Jelentéséről az eziránt megkeresett párisi pénzbuvárok véleménye az, miszerint azon bizonyos Cordovai Consalvus, azonidei hadvezérnek a francziákon Canosi, Olaszhon városa mellett nyert győzelme ábrázoltatik. A vélemény nem alaptalan: mert a müncheni pénzgyűjtemény egy hasonló veretű s következő feliratú réz pénzzel dicsekszik: CONSALVI AGIDARI VICTORIA s alatta: DE GALLIS AD CANNAS.”⁹⁶ A ma is aktuális kérdést, hogy vajon miért került a cannae-i csatát ábrázoló jelenet a II. Lajos és a mohácsi csata emlékére vert éremre, már Rupp is feltette: „Nem czélunk ezen ütközet okai és körülményeinek fejtegetésébe bocsátkozni; azonban mit jelentsen Lajos király képe egy pénzen, összefoglalva a Cannai győzelemmel? kitalálni igen nehéz; hacsak azon véleményt el nem fogadjuk, miszerint a vizsga szellemű pénzverő az egykép gyászos mohácsi és cannai ütközetet a késő maradékkal is tudatni szándékozott.”⁹⁷

A II. Lajos-féle érem feliratának eredetével a 20. század elején Dr. Csermelyi Sándor is foglalkozott.⁹⁸ Úgy véli, hogy mivel a II. Lajos tiszteletére készített érem előképéül szolgáló csatajelenet egy 1503-as eseményt idézett fel, az 1532-es évszámnak az érem keletkezési idejére kell vonatkoznia, bár ilyenre nem ismer példát. A csehországi mester (Csermelyi az érmet a mai attributálással ellentétben Michael Hohenauer művének tartotta) nem tudott semmit az 1503. évi csatáról, csak az „ad Cannas” szavakat értette, mert hallott a cannaei csatáról, és „ilyenformán a csatajelenetben ennek az ókori ütközetnek az ábrázolását látta, és azért vette át Lajos érméhez, mert ókori analogont akart benne adni a mohácsi ütközethez: Cannae mellett a rómaiak, Mohácsnál a keresztény magyarok szenvedtek szörnyű vereséget a barbároktól, a pogányoktól. Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi – mondja I. Ulászló Janus Pannonius epigrammájában, melyet Arany János lefordított.⁹⁹ Az efféle ókori párhuzam kedves lehetett a kor humanisztikus műveltsége előtt – hiszen elvégre is az olasz érem mestere – vagyis az, akitől a cerignolai csata ad Cannas elnevezése származott – sem gon-

94 Huszár, *Régi magyar*, 202. tétel, 54.

95 Stephano Schoenvisner, *Notitia hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*. Budae, 1801, 260. V. tábla. Nr. 182., Nr. 183.

96 Rupp, *Magyarország ekkorig*, VII. tétel, 118.

97 Rupp, *Magyarország ekkorig*, VII. tétel, 118.

98 Dr. Csermelyi, *Emlékérmek*, 20. tétel, III.

99 A tévesen Janus Pannoniusnak tulajdonított idézethez vö. Szentmártoni Szabó Géza, „Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője. In: Békés Enikő–Tegyei Imre (szerk.), *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Debrecen–Budapest, 2012, 183–194.

9. KÉP. CORIOLANUS MESTER (?):
GONZALO FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA EMLÉKÉRME,
1503 KÖRÜL

dolhatott egyébre, mint az ókori cannaei ütközetre...”¹⁰⁰ mivel a 16. század eleji csata az ókori Cannae közelében volt.

A mohácsi emlékérem DE GALLIS AD CANNAS szövege egy olyan érem feliratának a rövidítése, amely az 1501–1504 között a spanyolok és a franciák között a Nápolyi Királyság birtoklásáért folytatott úgynevezett második nápolyi háború részeként Dél-Itáliában, Bari közelében, Cerignolánál 1503. április 28-án lezajlott csata győztes hadvezérének az emlékét örökítette meg. A Gonzalo Fernández de Córdoba y Enríquez de Aguilar (1453–1515) által vezetett spanyol haderő legyőzte a mind a harcosok, mind az ágyúk számában jelentős túlerőben lévő francia sereget.

A mohácsi csata, illetve a csatában meghalt II. Lajos tiszteletére 1532-ben készített, mezíten lovasok és gyalogosok harcát ábrázoló antikizáló csatajelenet előképe tehát a 16. század elejére datálható. A szakirodalomban eltérő nézetekkel találkozunk az előképként szolgáló műalkotás(ok) keletkezésének idejére, sorrendjére és alkotójára vonatkozóan. A washingtoni National Gallery of Art a Samuel H. Kress Collection letéteként őriz egy bronzplakett-sorozatot az 1500 körül tevékenykedő, Coriolanus mester névvel jelzett észak-itáliai művésztől, köztük egy téglalap alakú, 4 × 5 cm-es, *Coriolanus a csatában Róma előtt* című darabot,¹⁰¹ melynek kompozíciója megegyezik a cerignolai csata emlékére készített éremével. A washingtoni múzeum honlapján Coriolanus mester műveként (*Cannaei csata* címen) szerepel az 1503 körülre datált, 5,3 cm átmérőjű, kétoldalas emlékérem is (9. kép), melynek előlapján a csatajelenet, hátlapján

¹⁰⁰ Dr. Csermelyi, Emlékérmek, III–III2.

¹⁰¹ <https://www.nga.gov/collection/artist-info.2174.html>; utolsó letöltés: 2019. június 20.; Samuel H. Kress Collection 1957.14.272. – Washington, National Gallery of Art: Ltsz.: A.425.148B; vö. John Pope-Hennessy, *Renaissance Bronzes from the Samuel H. Kress Collection*. London, 1965, Nr. 88 (Fig. 230). A művész azonosításához lásd Nr. 85. A négyszögletes és kör alakban is ismert plakett egy változata: Nr. 93.

pedig a győztes hadvezér Herkules és Janus által tartott címere és egy latin felirat látható.¹⁰²

A kutatók másik része ezt a csatajelenetet és címert ábrázoló emlékérmét nem Coriolanus mesternek, hanem a neves reneszánsz szobrásznak, Modernónak (Galeazzo Mondella, detto il Moderno [1467–1528 előtt]) vagy Moderno műhelyének tulajdonítja.¹⁰³ Douglas Lewis 1503-ra vagy nem sokkal későbbre datálja az érmet, s részletesen kifejti, hogy miért valószínűtlen, hogy az úgynevezett Coriolanus mester volt a kétoldalas emlékérem alkotója, s összegyűjti azokat a stílári és tematikai analógiákat is, melyek Moderno vagy műhelye szerzősége mellett szólnak.¹⁰⁴

Az 1503 körüli kétoldalas érem népszerűségét jelzi, hogy számos korabeli és későbbi másolata, változata ismert. A cerignolai érem csatajelenete és felirata díszítette például Philostratus *De vita Apollonii Tyanei* című, 1501 és 1504 között Velencében, Aldus Manutius által kiadott munkája hátsó kötéstábláját is, mely 1510–1516 körül milánói plakettkötéssel készült.¹⁰⁵ A ma a párizsi Bibliothèque Nationale de France-ban őrzött kötet egykor a neves 16. századi francia könyvgyűjtő, Jean Grolier de Servières, viscount d'Aguisy (?–1565) birtokában volt, aki előszeretettel gyűjtötte a gazdagon díszített kötésű könyveket.¹⁰⁶

102 Coriolanus mester: A cannaei csata (előlap). Észak-Itália, 1503 körül. Samuel H. Kress Collection. Ltsz.: A.426.149B. – Washington, National Gallery of Art. Ltsz.: 1957.14.273a, hátlapja: 1957.14.273b. Vö. Heraeus, *Bildnisse*, 41; Tafel XXXIII. 3–4; Émile Molinier, *Les bronzes de la renaissance. Les plaquettes catalogue raisonné*. Tome second. Paris–London, 1886, Nr. 637. 139. Vö. Armand, *Les médailleurs italiens*, I. Paris, 1883, Nr. 2. 176; Pope-Hennessy, *Renaissance Bronzes*, Nr. 93., 31 (Figs. 232, 233).

103 Az 1965 előtti attribúciókról lásd: Pope-Hennessy, *Renaissance Bronzes*, Nr. 85. 29. Vö. Douglas Lewis, *The Medallist Oeuvre of „Moderno”: His Development at Mantua in the Circle of „Antico”*. *Studies in the History of Art* 21 (1987) 77–97 (az éremről: 83–86, 89, 95); Douglas Lewis, *The Plaquettes of „Moderno” and His Followers*. *Studies in the History of Art* 22 (1989) 105–141 (az éremről: 124); Ashley West, *The Exemplary Painting of Hans Burgkmair the Elder: History at the Munich Court of Wilhelm IV*. In: Randolph Conrad Head–Daniel Eric Christensen (eds.), *Orthodoxies and Heterodoxies in Early Modern German Culture: Order and Creativity, 1500–1750*. Leiden–Boston, 2007, 215.

104 Douglas, *The Medallist Oeuvre*, 83–84; Douglas, *The Plaquettes of „Moderno”*, 138.

105 A reneszánsz kötésekhez vö. Otto Mazal, *Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, 16.) Wiesbaden, 1997, 153–170; Rozsondai Marianne, *Reneszánsz plakett- és kámeás kötések*. In: Mikó–Sinkó (szerk.), *Történelem – kép*, 261–264.

106 Bibliothèque Nationale de France. Jelzet: Res. J–877; Anthony Hobson, *Humanists and Bookbinders: The Origins and Diffusion of the Humanistic Bookbinding 1459–1559, with a Census of Historiated Plaque and Medallion Bindings of the Renaissance*. Cambridge–New York, 1989, 55c és 56a. tétel, 231. – a korábbi irodalommal; Anthony Hobson, *Renaissance Book Collecting: Jean Grolier and Diego Hurtado de Mendoza, Their Books and Bindings*. Cambridge, 1999, 223; Jérôme Delatour, *Une bibliothèque humaniste au temps des guerres de religion. Les livres de Claude Dupuy*. Paris, 1998, Nr. 93. 131; Paola Venturelli, *Legature a placchetta per Jean Grolier, tesoriere generale di Luigi XII a Milano. Considerazioni sul maestro IO.F.F.* In: Franco Angeli (ed.), *Milano e Luigi XII. Ricerche sul primo dominio francese in Lombardia (1499–1512)*. Milano, 2002, Nr. 13.

A kétoldalas érem díszíti annak a díszkardnak a gombját, melyet a hagyomány szerint a Gran Capitanónak (Nagy Kapitány) is nevezett Gonzalo Fernández de Córdoba kapott ajándékba. A kard, mely a madridi királyi fegyvergyűjteményben, a Real Armeriában található, Itáliában vagy Spanyolországban készült 1504–1515 körül.¹⁰⁷

A Gonzalo Fernández de Córdoba tiszteletére készített eredeti érem kompozíciójának hatása kimutatható id. Hans Burgkmair 1529-ben készített, a *Cannaei csata* című festményén is.¹⁰⁸ A kép a IV. Vilmos (1493–1550) bajor herceg és felesége, Jacobäa von Baden (1507–1580) által 1528-ban, a müncheni uralkodói rezidencia számára megrendelt, 16 darabos történeti sorozat része volt. A sorozat nyolc álló formátumú képe kiváló hadvezérek dicsőséges csatáit mutatta be, nyolc fekvő formátumú festmény pedig a görög és a római történelemből, az Ószövet-ségből és a szentek legendáiból ismert kiváló hősnők életéből vett jeleneteket.¹⁰⁹

Elképzelhető, hogy Burgkmair ismerte azt az 1527-ben készült, ma a müncheni Staatliche Münzsammlungban őrzött érmet, melynek előlapján IV. Vilmos unokatestvérének, Wittelsbach (Harcias) Fülöp (1503–1548) neuburgi palotagrófnak a képmása, a hátlapján pedig – utalással az ábrázolt ragadványnevére (Bellicosus), a Consalvo-féle érem csatajelenete – a teljes felirattal (CONSALVI / AGIDARI / VICTORIA / DE GALLIS / AD CANNAS) – látható.¹¹⁰ A motívum felhasználása tehát Burgkmair számára nemcsak egy autentikusnak vélt ókori csatajelenet kompozíciójának és formai elemeinek az átvételét jelenthette, hanem – az éremnek a cannaei csatára utaló felirata révén – a festmény és az eredeti érem közötti tartalmi kapcsolódást is.¹¹¹

A Gonzalo de Córdoba tiszteletére készített érem kompozíciójának hatását feltételezhetjük II. Henrik francia király (1519–1559) díszpajzsán, melyet 1555 körül Etienne Delaune készített, s melynek közepén az ókori cannaei csata ábrázolása látható.¹¹² Legújabbban ennek az emléknek az enyhén módosított, kortárs

107 Real Armeria, Madrid. Ltsz.: G 29. Vö. Helmut Nickel, *The Battle of the Crescent. The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 24. November 1965, 120; <https://www.metmuseum.org/pubs/bulletins/1/pdf/3258236.pdf>. bannered.pdf; utolsó letöltés: 2019. június 20.; Douglas, *The Plaquettes of „Moderno” 137–138*; Antonio Domínguez Ortiz–Jose A Godoy–Concha Herrero Carretero, *Resplendence of the Spanish Monarchy. Renaissance Tapestries and Armor from the Patrimonio Nacional*. The Metropolitan Museum of Art, New York, 1991, Nr. 14. 105–107.

108 Hans Burgkmair d. Ä., *Die Schlacht bei Cannae, Niederlage der Römer gegen die Karthager unter Hannibal* 216 v. Chr. 162 × 121,5 cm. München, Alte Pinakothek. Ltsz.: 5328; vö. Nickel, *The Battle of the Crescent*, 116–117.

109 Volkmar Greiselmayer, *Kunst und Geschichte. Die Historienbilder Herzog Wilhelms IV. von Bayern und seiner Gemahlin Jacobäa. Versuch einer Interpretation*. Berlin, 1996; West, *The Exemplary Painting*, 197–225.

110 *Repertorium zur Münzkunde Bayerns*. [II] / von J. V. Kull. Erste Fortsetzung. München, 1900, 505. Előlap felirata: PHILIPS . COESPA . RENI . DVX INFE . Z . SVPERIOR . BAVAR. <https://es.scribd.com/document/73730926/Repertorium-zur-Munzkunde-Bayerns-II-von-J-V-Kull>; utolsó letöltés: 2019. június 20.; vö. Nickel, *The Battle of the Crescent*, 125–126; West, *The Exemplary Painting*, 214–215.

111 West, *The Exemplary Painting*, 214–215.

112 Nickel, *The Battle of the Crescent*, 110–127. A műtárgy a New York-i Metropolitan Museum of Art-ban található: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/23948>, utolsó letöl-

változataként, párdarabjaként határozzák meg azt a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött díszpajzsot,¹¹³ mely feltehetően ugyanabból a műhelyből származik, amelyben Delaune tervei szerint a New York-i példány készült. A motívum népszerűségét jelzi, hogy a díszpajzs egyik változatának aranyozott vas másolata a 19. században a galgóci Erdődy-gyűjteményben volt.¹¹⁴

A II. Lajos emlékérmén látható, DE GALLIS AD CANNAS feliratú csataábrázolás V. Károly¹¹⁵ és Wittelsbach (Harcias) Fülöp emlékérmén kívül megtalálható a cseh származású Stephan Schlick (1487–1526) emlékére vert, az V. Károlyéhoz hasonlóan szintén Hieronymus Magdeburgernek tulajdonított érmen is.¹¹⁶ Schlick embereivel együtt csatlakozott a magyar sereghez: „A második oszlopban a király sora előtt hármassor húzódott, nagyjából királyi kamarásokból és bárókból összeállítva, ezek parancsnoka Tárczay Miklós volt [...], ugyanott volt a két királyi udvarmester, Korlátközi Péter és a lengyel Trepka András, a cseh Szyk István is más csehekkel meg morvákkal, és ezek a király előtt, hozzá legközelebb álltak.”¹¹⁷ A csatában eltűnt – minden bizonnyal meghalt – Schlick emlékét több olyan 1526-ban vagy utána készített érem is őrzi, melyen Schlick és II. Lajos képmása látható.¹¹⁸

A korábbi szerzőkhöz hasonlóan mi is feltehetjük a kérdést: mi indokolta, hogy II. Lajos halálának és a mohácsi katasztrófának az emlékére éppen ezt az ábrázolást – mely egyszerre emlékezett meg az ókori cannaei és az 1503-as cerignolai csatáról – vette előképül az éremkészítő? Mivel – ahogy a fentebbi példákból is látjuk – a jelenetet különböző sorsú, rangú emberek számára vagy tiszteletére készített, illetve eltérő rendeltetésű és „jelentésű” tárgyakkal használták fel, nem kereshetünk egyetlen ideológiai vagy propagandisztikus magyarázatot. A kompozíció – mind 1532 előtt, mind utána – számos formában megjelent, tehát ismert, könnyen elérhető volt. Antikizáló jellege, az egyik leghíresebb ókori csatára történő szöveges utalása a reneszánsz időszakában népszerűvé tette. A cannaei csata ókori említéseire a humanista írók is gyakran hivatkoztak, elég, ha Johannes Cuspinianusnak (1473–1529) épp a mohácsi csatához kapcsolódó

tés: 2019. június 20. A díszpajzsról lásd még például: Marina Belozerskaya, *Luxury Arts of the Renaissance*. Los Angeles, 2005, 175.

113 Wien, Kunsthistorisches Museum, Hofjagd und Rüstkammer. 1555 körül. Ltsz.: A 2430. A díszpajzs a gyűjtemény legértékesebb tárgyait bemutató 2005-ös kiadványban még nem szerepelt: Matthias Pfaffenbichler, *Meisterwerke der Hofjagd- und Rüstkammer*. Wien, 2005.

114 Bubryák Orsolya, *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Budapest, 2013, 114. kép, 222, 336.

115 Karl Gustav von Schulthess-Rechberggeben, *Thaler-Cabinet: Beschreibung aller bekannt gewordenen Thaler, worin auch alle diejenigen Stücke aufgenommen wurden, welche in Welche in Madai's Thaler-Cabinet beschrieben worden sind*. Erster Band. Kaiser und Könige, Wien, 1840, 18. (45. tétel); Katz, *Erzgebirgische*, 47. tétel, 63.

116 Katz, *Erzgebirgische*, 60. tétel, 66; G. Héri, *A törökellenes háborúk*, 26. tétel, 31.

117 Kasza-Pálffy (összeáll.), *Brodarics-emlékkönyv*, 119.

118 Heraeus, *Bildnisse*, 1828, 39, Tafel XXVIII. 7g, 7k; Dr. Harsányi, II. Lajos, 11. tétel. 303–304; Katz, *Erzgebirgische*, 52. tétel, 64. (Schlick tiszteletére vert más érmek, uo. 33. tétel, 58, 59–62. tétel, 66); Huszár, *Régi magyar*, 220–222. tétel, 58; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, VI–24. tétel, 235; Winter, *Középkori*, 76; Gyöngyössi–Winter, *Münzen und Medaillen*, 1781. tétel, 141; G. Héri, *A törökellenes háborúk*, 22–23. tétel, 29–30. (Schlick tiszteletére vert más érmek uo. 24–25. tétel, 27–28. tétel, 30–32); Erdős 2014, 24. tétel, 144.

10. KÉP. CHRISTOPH FUESSL: A MOHÁCSI CSATA EMLÉKÉRME, 1531-BEN VAGY UTÁNA

szövegére utalunk: Tomori Pál (1475 körül–1526) fejét – írja – éppúgy karóra tűzték, mint egykor Hannibál fivéréét, Hasdrubálét (Kr. e. 245–Kr. e. 207), „mint Silius Italicus mondja:

Akkor Nero hosszú lándzsáján a magasba
Nyújtva a rátűzött fejet, így szólt: íme, a bosszú
Cannae-ért, Trebiáért és trasimenusi partért...”¹¹⁹

Úgy tűnik, az érme népszerűségét az sem csökkentette, hogy a másolók kezén egy idő után – ahogy azt V. Károly, II. Lajos vagy Schlick érmén láthatjuk – az eredeti mondat első fele kikopott a kompozícióból, s maradt egy csonka mondat: „a franciák fölött Cannaenál”.

*

Csatajelenet – de teljesen más jellegű – díszíti azokat az érmeket is, melyeket feltehetően Christoph Fuessl (?–1561) körmöcbányai éremvész a mohácsi csata emlékére készített, ez a jelenet azonban már nem antikizál, hanem 16. század eleji ruhákban és hadifelszereléssel mutatja be az ábrázoltakat (10. kép). Bár az érmeken az 1526-os évszám szerepel, 1531-ben vagy utána készülhettek, mert az előlapjukon ábrázolt Máriát, Lajos király özvegyét Németalföld helytartójaként említi, s Mária ezt a tisztséget 1531. január 3-tól töltötte be. Az érme egyik változatának előlapján Lajos és Mária kettős portréja, a másikon Mária mellképe látható egy fülkében, a hátlapot mindkét éremnél a csatajelenet díszíti. A csatajelenet alatt olvasható felirat (LVDO:HVNG:BOEM:ZC REX / ANV:AGENS XX IN TVRCAS / APVD MOHAZ CVM PAR / VA SVORVM MANV PV /

¹¹⁹ Kasza–Pálffy (összeáll.), *Brodarics-emlékkönyv*, 86–87.

GNAS HONESTE / OBYT [sic!] M D XXVI.) szerint a király 1526-ban a törökök elleni harcban Mohácsnál „dicsőséggel esett el”¹²⁰

A művészettörténeti és numizmatikai szakirodalom nagy része Fuessl érméjének jelenetét a mohácsi csata és II. Lajos ábrázolásának tartja: „vágató török könnyűlovások és török ágyúk fogják karéjba a nehéz páncélba öltözött magyar sereget, melynek élén visszahőkölő lován, lehúzott sisakrostéllyal a király áll.”¹²¹ „A magyar sereg élén az előtérben Lajos király látható sisakban és vértben. A ló páncélján a sügyön a lengyel sas, farán a magyar–cseh címer.”¹²² Ezek a heraldikai jelvények kétségtávol a lengyel Jagelló-dinasztiából származó, a magyar és a cseh trónt birtokló II. Lajosra utalnak, s az is, hogy a visszahőkölő lovon ülő páncélos lovag sisakja tetején, a forgó alatt egy korona látható.

A kompozíció egyes elemei ugyanakkor – úgy tűnik – vizuális előképe(ke)t követnek: hasonlóságot fedezhetünk fel például az I. Miksa megrendelésére készített, 1517–1518-ban körülbelül 700 példányban kiadott, említett fametszetes *Ehrenpforte* csatajeleneteinek¹²³ egyes motívumaival.¹²⁴ Az érem csataábrázolásának bal oldalán látható jelenet nagyon hasonlít az óriásmetszet Velence elleni csatát bemutató képének¹²⁵ a bal alsó feléhez (*II. kép*). Nemcsak a ló és a rajta ülő vitéz páncélja hasonló a két képen, hanem a jelenetek előterében látható lótetem, a „főhős” mögött álló lovaskatonák elhelyezkedése, illetve a mindkét jelenetben a ló lába előtt látható, földre esett zászló is. A metszeten ugyanakkor

120 Galavics, *Kössünk kardot*, 13. Az érmekről lásd még: Heraeus, *Bildnisse*, 39, Tafel XXVIII, 7f; Collas, *Trésor de numismatique*, Planche 9. Nr. 1; Stephano Schoenvisner, *Notitia hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*. Budae, 1801, 260. V. tábla, Nr. 182; Rupp, *Magyarország ekkor*, VIII. tétel, 118., IX. tétel, 119; Armand, *Les médailleurs italiens*, III. 210. E (hibrid), F, G; Dr. Harsányi, II. Lajos és a mohácsi, 9, 9b tétel, 301; Lajos Huszár–Béla von Procopius, *Die Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932, 15–16. tétel, 56; Huszár, *Régi magyar*, 214–215. tétel, 57; Katona (szerk.), *Mohács emlékezete*, 140–141. oldal közötti kép; Héri Vera, Mária királyné érmei. *Numizmatikai Közöny* 76–77 (1977–1978) 85; Wilfried Seipel (Hrsg.), *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie*. Wien, 2003, Nr. V.5–6. 404; Jorgen Steen Jensen, Is the Medal Commemorating the Battle of Mohács 1526 Dated to 1531–32 by a Danish Coin? In: *In Memoriam Ludovici Huszár*. Budapest, 2005, 194–198; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, VI–23. tétel, 234; Jiří Fajt (ed.), *Europa Jagellonica 1386–1572. Art and Culture in Central Europe under the Jagellonian Dynasty*. Exhibition Guide. Kutná Hora, 2012, 1.86. tétel, 95; Winter, *Középkori*, 65, 72; Gyöngyössi, Winter, *Münzen und Medaillen*, 1782. tétel, 141. és 1789. tétel, 144 (részletes irodalommal); G. Héri, *A törökellenes háborúk*, 22–23.

121 Galavics, *Kössünk kardot*, 13.

122 Dr. Harsányi, II. Lajos és a mohácsi, 301; „Schlachtszene; auf der l. Seite der ungarische König in vollem Harnisch auf Schlachtross; auf der Pferdedecke vorne der polnische Adler, hinten das quadrierte Wappen von Ungarn und Böhmen, dahinter weitere Reiter, die auf der r. Seite dargestellt sind, mit gesenkten Lanzen angegriffen; darüber, auf der türkische Seite, drei Kanonen; auf der ungarischen Seite mehrere Tote...” Gyöngyössi–Winter, *Münzen und Medaillen*, 141; Robert Born–Michał Dziewulski–Guido Messling, *L’empire du Sultan. Le monde ottoman dans l’art de la Renaissance*. Tiel, 2015, Nr. 9–10. 91.

123 Thomas Ulrich Schauerte, *Die Ehrenpforte für Kaiser Maximilian I. Dürer und Altdorfer im Dienst des Herrschers*. München, Berlin, 2001, 143–151.

124 Georg Habich, *Die deutschen medailleure des XVI. Jahrhunderts*. Halle, 1916, 104; Katz, *Die erzgebirgische*, 153.

125 Schauerte, *Die Ehrenpforte*, 280–281.

11. KÉP. I. MIKSA *DIADALKAPUJÁNAK* (*EHRENPFORTE*) RÉSZLETE,
1517–1518

12. és 13. KÉP. I. MIKSA(?): *THEUERDANK*, 1517.

36. ÉS 53. KÉP

ezzel a csoporttal szemben gyalogosokat látunk harcolni, míg az érmen török könnyűlovasokat. Elképzelhető, hogy a török lovasok ábrázolásánál a körmöcbányai mester szintén ezt a metszetet használta előképkül, a jobb felső részén ugyanis éppúgy a lándzsájukat előreszegező lovasok sorát látjuk, mint az érmen, csak a viseletük különbözik: az *Ehrenpforte* metszetén – értelemszerűen – ezek is európai páncélt viselnek. Az érem csatajelenetének felső részén látható ágyúkhhoz hasonlókkal is találkozunk az *Ehrenpforte* néhány jelenetén.

II. Lajos hátrahőkölő lova Fuessl érméjén hasonlóságot mutat a 118 illusztrációt tartalmazó, 1517-ben több mint 300 példányban megjelent *Theuerdank*¹²⁶ 36. képén látható, egy hógörgeteg előtt visszahőkölő ló ábrázolásával (12. kép). A fiatal Miksa 1477. évi burgundiai utazásának élményeit „megregényesítő” kiadvány 53. képén hátulról látható ló beállítására és takarójának mintájára is nagyon hasonló a Fuessl érméjén a király mögött látható lóhoz (13. kép).

A mohácsi csatát és az előkészületeket bemutató egyedi ábrázolások közül számos a győztes szemszögéből készült 16. századi török miniatúra volt, melye-

126 *Die geuerlicheiten vnd einsteils der geschichten des loblichen streytparen vnd hochberümbten helds vnd ritters herr Tewdrannckhs*. Nürnberg, 1517; vö. Seipel, *Werke für die Ewigkeit*, 97–99; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 312–315; Stephan Füssel, *Kaiser Maximilian I. Die Abenteuer des Ritters Theuerdank. Kolorierter Nachdruck der Gesamtausgabe von 1517*. Köln, 2003; Maximilian I., *Die ruhmreichen Taten des Ritters Theuerdank. Ein illustriertes Meisterwerk der frühen Buchdrucker-kunst*. Darmstadt, 2015.

ket ma Isztambulban, a Topkapi Szeráj Múzeumban, illetve Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekben¹²⁷ őriznek.¹²⁸ Egy Isztambulban őrzött mohácsi csataábrázoláson – a török krónikaillusztrációk közül egyedülként – láthatjuk a Csele-patakot.¹²⁹

IV. A MOHÁCSI CSATA ÁBRÁZOLÁSA AZ EHRENSPIEGEL DES HAUSES ÖSTERREICH-BAN

A mohácsi csata egyik legrészletesebb ábrázolása keresztény oldalról az 1555–1559 körül készült, a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban őrzött, gazdagon illuminált, szépírási kéziratban (*Ehrenspiegel des Hauses Österreich / Ehrenwerk des Hauses Österreich / Österreichisches Ehrenwerk*) található (14. kép). A csatának ezt az ábrázolását használta előképként a kiadvány ma Bécsben, az Österreichische Nationalbibliothekban,¹³⁰ illetve a drezdai Sächsische Landesbibliothekban őrzött másolati példányainak illuminátora. Az ábrázolás ismert a hazai szakirodalomban, hiszen illusztrációként (részben téves adatokkal) szerepelt az 1976-ban megjelent, majd 1987-ben újra kiadott *Mohács emlékezete* című szöveggyűjteményben,¹³¹ illetve egy friss hazai hadtörténeti kiadványban is,¹³² részletes elemzés azonban még nem készült róla.¹³³

Az ábrázolást tartalmazó kézirat Buzási Enikő és Pálffy Géza friss kutatásai alapján¹³⁴ egy Habsburg dinasztia-történet: a címoldalon szereplő Johann (Hans) Jakob Fugger (1516–1575) nem a monumentális mű szerzője, hanem megbízója és anyagi támogatója volt. A kétkötetes krónikát az augsburgi cipészlegényből, majd cipésmesterből lett városi történetíró, genealógus, a városházi irattár első rendezője, Clemens Jäger (1500 körül–1561) állította össze a Fugger család számára. A megrendelő pénzügyi nehézségei miatt a díszes kódexet 1571-ben eladta V. Albert (1528–1579) bajor hercegnek, a kézirat tehát a müncheni bajor hercegi, később a bajor királyi, majd a Bajor Állami Könyvtárba került, ahol most

127 Török miniatúra Dzselaálzáde Musztafa *Az országok osztályai és az utak felsorolása* című munkájának 1575-ben, Szolnokon készült másolatából. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Hist. Osm. 41. fol. 103v–104r. Ltsz.: E 4783C; vö. Fehér Géza, *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban*. Budapest, 1982, 15. kép; leírása: 74; vö. Ambrózy, *A magyar csatakép*, 58; Seipel, *Kaiser Ferdinand I.*, Nr. V.4., 403–404.

128 Fehér, *A magyar történelem*, 13, 14, 15, 16a–b, 17. kép, leírásuk: 73–77.

129 Fehér, *A magyar történelem*, 16. kép; leírása: 75–76; Gerelyes Ibolya (szerk.), *Nagy Szulejmán szultán és kora / Kanuni Sultan Süleyman ve Çağı*. Budapest, 1994, 36–37.

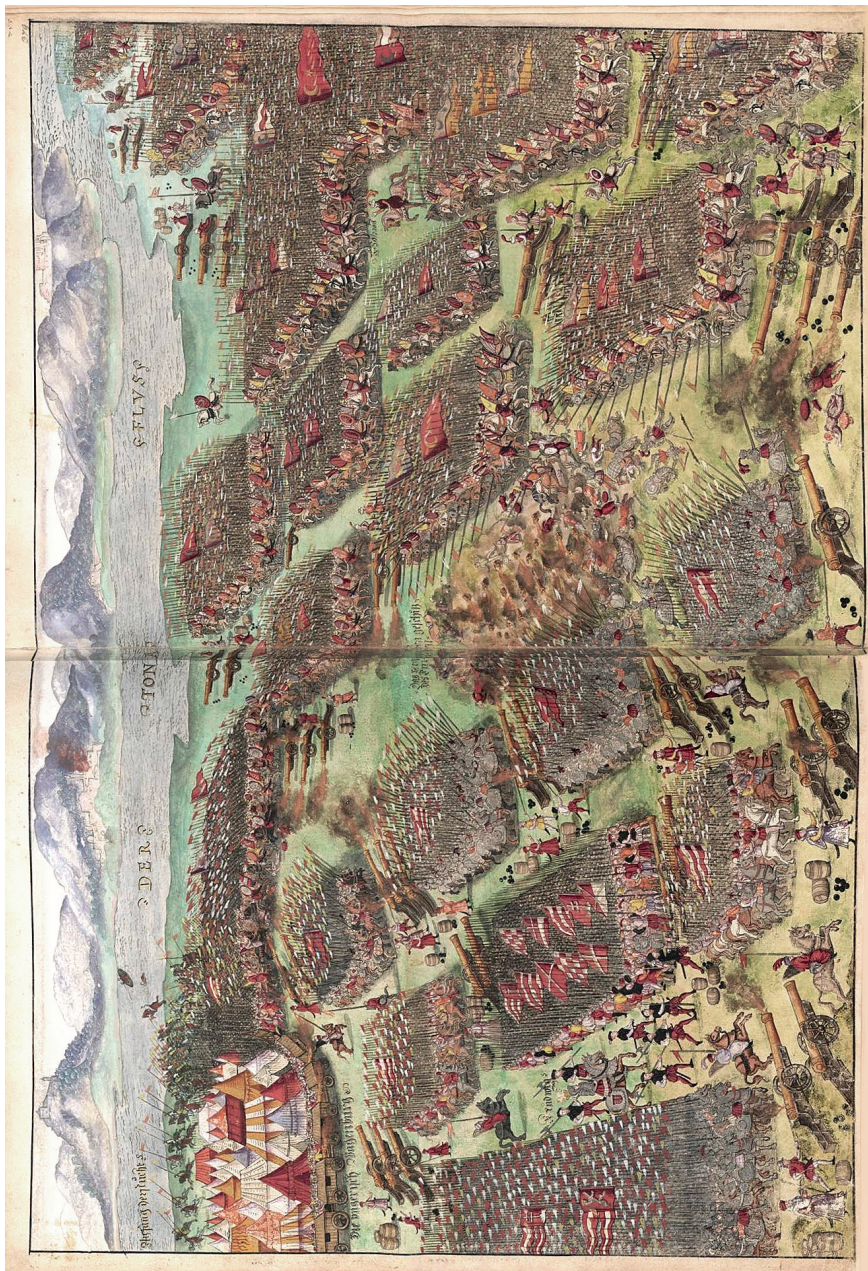
130 *Tabulae codicum*, 272.

131 Katona (szerk.), *Mohács emlékezete...* Harmadik, bővített kiadás. Budapest, 1987, 28–29 (az 1979-es második kiadás nem tartalmazott illusztrációkat).

132 Hermann Róbert (főszerk.), *Magyarország hadtörténete*. I. Budapest, 2017, 358–359, 450.

133 Buzási Enikő–Pálffy Géza, *A magyar korona eddig ismert legkorábbi autentikus ábrázolásának keletkezéséről. Művészettörténeti Értesítő* 63:2 (2014) 220, 254.

134 Buzási–Pálffy, *A magyar korona*, 217–264; Enikő Buzási–Géza Pálffy, *Augsburg – Wien – München – Innsbruck. Die frühesten Darstellungen der Stephanskron und die Entstehung der Exemplare des Ehrenspiegels des Hauses Österreich. Gelehrten- und Künstlerbeziehungen in Mitteleuropa in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Budapest, 2015.

14. KÉP. A MOHÁCSI CSATA. ILLUSZTRÁCIÓ AZ EHRENSPIEGEL DES HAUSES ÖSTERREICH-BAN.
AUGSBURG, 1559 KÖRÜL

is őrzik.¹³⁵ A német nyelvű, több száz miniatúrával díszített munka első (a körülbelül 1493-ig terjedő időszakot bemutató) kötete az I–VI. fejezetet (Buch), a második kötete a VII. fejezetet tartalmazza. A kódex illusztrációit Jäger többi illuminált művéhez hasonlóan feltehetően „az 1547-ben elhunyt ifjabb Jörg Breu műhelyének valamelyik tagja vagy követője (egyes feltételezések szerint Gall Schemell, 1482–1559)” készítette.¹³⁶

Clemens Jäger munkájának „közel tíz másolata maradt fenn, amelyeket napjainkban Augsburgban, Bécsben, Drezdában és Münchenben őriznek...”¹³⁷ A másolatok közül három illuminált, melyek követik a nagyfólió méretű eredeti munka tagolását (1. kötet: I–VI. Buch, 2. kötet: VII. Buch) és méretét: egy bécsi kétkötetes,¹³⁸ egy szintén Bécsben lévő példány, de ennek csak az első kötetét ismerjük,¹³⁹ illetve egy drezdai kétkötetes.¹⁴⁰ Az illusztrált másolatok keletkezésének története az eredeti műnek a 16. század végén és a 17. század elején Münchenből történt többszöri kikölcsönzésének az iratai alapján¹⁴¹ rekonstruálható.

A Münchenben őrzött eredeti kódex 1559 körül elkészült második kötetében (VII. Buch) találjuk a mohácsi csatát ábrázoló, fekvő formátumú, reprezentatív könyvillusztrációt. A kompozíció szerepel a kétkötetes bécsi kódexben is, az egykötetes bécsiben azonban, mely az I–VI. könyv másolatát tartalmazza, értelemszerűen nem található meg. További kutatást igényel, hogy a II. világháborúban elázott drezdai példányban – melyet Buzási Enikő és Pálffy Géza véleménye szerint Simon Gartner illusztrált¹⁴² – mennyire sérült meg ez az ábrázolás.

A müncheni *Ehrenspegel* második kötetében (VII. Buch) található, a mohácsi csatát bemutató illusztráció (378v–379r) előtti lapra rajzolt kartusban a kép rövid – a dicső fiatal király haláláról is megemlékező – leírását olvashatjuk (378v). Az ábrázolás egyfajta narratív előadásmóddal a csata kezdetét, illetve néhány későbbi eseményt is megmutat.¹⁴³ A kép tetején a Dunát látjuk, a bal oldalán a magyar sereget a lovon ülő II. Lajossal, a jobb oldalán a törököket a szintén lovon ülő Szulejmán szultánnal. A kép középterében heves ágyúzást és (főleg keresztény) halottakat, az előterében erős ágyútűzben egymásnak rontani

135 München, Bayerische Staatsbibliothek, 1. kötet: Cgm 895: 394 folio, 505 × 380 mm, 2. kötet: Cgm 896: 386 folio, 505 × 380 mm.

136 Buzási–Pálffy, A magyar korona, 228. Schemellről: *Welt im Umbruch. Augsburg zwischen Renaissance und Barock*. Bd. 1. Zeughaus. Ausstellungskatalog. Nürnberg, 1980, 223, Nr. 160.

137 Buzási–Pálffy, A magyar korona, 219.

138 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1. kötet: Cod. 8613 (Buch I–VI.) 326 folio, 525 × 380 mm (szövegtükör: 385/405 × 250/255 mm); 2. kötet: Cod. 8614 (Buch VII.) 355 folio, 520 × 383 mm (szövegtükör 380/390 × 250/260 mm).

139 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8614* (I–VI. Buch).

140 Dresden, Sächsische Landesbibliothek, Mscr. Dresd. L. 2., Mscr. Dresd. L. 3. Gr. folio.

141 David Ritter von Schönherr, *Urkunden und Regesten aus dem K. K. Statthaltereis-Archiv in Innsbruck*. II. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen der Allerhöchsten Kaiserhauses* 17 (1896) I–CVIII; vö. Buzási–Pálffy, A magyar korona, 232–234.

142 Buzási–Pálffy, A magyar korona, 239–240.

143 A 16. századi metszetes ostrom- és csataképeken „a rajzoló vagy a legfontosabb momentumot emelik ki, vagy több, időben eltérő jelenetet fűznek össze egy kompozícióba”. Gödölle, Buda és Pest, 167.

készülő magyar és török csapatot, lent pedig néhány halottat látunk. A kép bal felső részén a magyar szekértábort ábrázolták. A kép értelmezését több helyen felirat segíti: A Duna hosszában „*Der Tonau Flus*”, a szekérvár mellett „*Die ungerisch Wagenburg*”, II. Lajos mellett „*K[önig]. Ludwig*”, Szulejmán mellett „*K[aiser]. Soliman*” olvasható. A kép középső részén található szöveget – „*Das ..rg...en geschütz [= Geschütz] des Tur[k..]en*” (?) – nem sikerült feloldanom. A szekértábor fölött, a kép bal felső szélén – ha jól értelmezem a jelenetet és a hozzá kapcsolódó feliratot: „*Anfang (?) der flucht*”¹⁴⁴ – heves csatajelenet, illetve a magyarok menekülése látható. Valószínűleg csak véletlen egybeesés, de talán mégsem zárható ki teljesen, hogy a Duna mellett lovon menekülők között ágaskodó lován ábrázolt alak II. Lajos halálára utal. A király meneküléséről az illusztráció előtti rövid leírás is említést tett.

Az ábrázoláson jól felismerhetők a magyar és a török sereg harci egységei: a magyaroknál a magyar címeres páncéllal borított lovon ülő, páncélos király mögött álló nehézlovasság, az előtte tömörülő gyalogság, mellettük kétoldalt a könnyűlovasság, míg elől, a törökökkel és az ágyúkkal szemben négy rendezett alakulatban ismét a nehézlovasság. A magyarokkal szemben különböző alakzatokban a török könnyűlovasság helyezkedik el. A legnagyobb létszámú lovascsapat „U” alakban fogja körül a szultánt. A csatában részt vevő két uralkodó nincs kiemelt, központi helyzetben, a művész azt igyekezett visszaadni, hogy hol helyezkedtek el a csatában.

Bár a kódex mohácsi csatát ábrázoló illusztrációján a magyar sereg kezdő hadrendjének bemutatása nem felel meg a szemtanú, Brodarics István beszámolójában olvashatóknak, az biztos, hogy a legfontosabb tényeket az illusztrátor ismerte, és képén közre is adta: hogy ti. a csatában részt vett II. Lajos és Szulejmán, hogy a helyszín a Duna mellett volt, hogy a magyar seregben voltak gyalogosok, volt nehézlovasság és könnyűlovasság, hogy a király körül felsorakozott nehézlovasságot – ahogy Brodarics írta – „*mindenfelől könnyűfegyverzetű lovasok vették körül, és a széleken gyalogosok is*”¹⁴⁵ hogy a magyaroknak volt szekértáboruk, hogy heves ágyúzás volt a csatában stb. Az ütközetben részt vevők nemzetiségét a zászlókból és a ruházatból lehet azonosítani: a magyar mellett cseh és horvát zászlókat is látunk, a gyalogosok pedig német *landsknecht*-típusú öltözetet viselnek.

A két hadsereg hadrendjének bemutatása mellett a csata egyedi történései (ágyúzás, közelharc, elpusztult emberek és lovak, menekülés) is láthatók a képen. A topografikus-analitikus csataképek elő- vagy oldalterében feltűnő konkrét harci események vagy tábori zsánerjelenetek lehetővé tették, hogy a kép főterében ábrázolt, elvont taktikai csapatmozgások mellett a laikus szemlélő a háború kaotikusságába, rendezetlenségébe, pusztításába vagy éppen mindennapi életébe is betekinthesse.

Kijelenthetjük tehát, hogy a mohácsi csata 16–17. századi ismert ábrázolásai közül a legtöbb információt az *Ehrenspegel des Hauses Österreich* illusztrációja

144 Az utóbbi két sor elolvasásában Gerhard Jaritz segített.

145 Kasza–Pálffy (összeáll.), *Brodarics- emlékkönyv*, 119.

15. KÉP. TÖRÖK MINIATÚRA DZSELÁLZÁDE MUSZTAFÁ
AZ ORSZÁGOK OSZTÁLYAI ÉS AZ UTAK FELSOROLÁSA CÍMŰ
MUNKÁJÁNAK 1575-BEN, SZOLNOKON KÉSZÜLT MÁSOLATÁBÓL

tartalmazza, forrásértékűnek azonban ez sem mondható, hiszen az eseményeket nagy valószínűséggel nem szemtanú rajzai alapján rögzítették, hanem a feltehetően különböző beszámolók, leírások adataiból utólagosan kompilált szöveg – a csatának a kódexben szereplő leírása – képi bemutatásáról van szó.

Bár teljesen más művészet- és valóságsszemléletet tükröz, a müncheni kódex kompozíciója hasonlóságot mutat a korábban említett, az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött, szintén fekvő formátumú török könyvillusztrációval¹⁴⁶ (15. kép). Itt is a bal képtérben sorakozik fel a magyar hadsereg, középen a lovon ülő II. Lajos páncélos alakjával, míg a jobb térfélen a török sereg, középen a szintén lovon ülő Szulejmánnal. A kép középterét ezen a képen is az ágyúk foglalják el, míg lent heves csata, közelharc folyik. A török miniatúrán azonban kevesebb figyelem irányul a hadrendek bemutatására, mindkét seregben páncélt, sisakot – természetesen eltérő jellegűt – viselő, stilizált seregrészeket látunk, csupán a Szulejmánt kísérő előkelő lovasok, illetve a kép jobb felső részén látható török zenészek ruháját ábrázolták egyedi módon. A hasonlóság, ami a két könyvillusztráción II. Lajos ábrázolása között megfigyelhető – a díszes sisak és páncél, az ókori hadviselési hagyományokra (*pteryges*) visszavezethető piros

¹⁴⁶ Fehér, *A magyar történelem*, 15. tétel, 74–75.

csatakötény (csataszoknya), a ló páncélján található (bár a két képen eltérő) címer – a középkorias páncélt viselő keresztény uralkodó (lovagkirály) korabeli képi toposzának elterjedtségében kereshető.

A mohácsi csata *Ehrenspiegel*beli kompozíciója a korban népszerű, a csata lefolyását madártávlatból (Planvedute)¹⁴⁷ bemutató topografikus-analitikus csataképek¹⁴⁸ közé tartozik, melyek célközönsége elsősorban a katonai mesterségben járatosak köre volt. Ezeken az ábrázolásokon a csatatér helyszínének, a hadrendnek, a csapattestek elhelyezkedésének és mozgásának, illetve a harcászati stratégiának világos, áttekinthető bemutatásával találkozunk.

Azt egyelőre nem tudjuk, hogy a müncheni kódex festője a mohácsi csata kompozíciójának kialakításakor használt-e valamilyen, az 1526. évi csatát bemutató vizuális előképet – ismereteim szerint az 1559-et megelőző időszakból ilyen részletes ábrázolás nem maradt fenn (ami természetesen nem jelenti azt, hogy nem is volt). Számos ábrázolásnál biztosan használt előképet, nem zárhatjuk tehát ki, hogy a mohácsi csatáról is ismert ilyen. Valószínűbbnek tűnik ugyanakkor, hogy a művész – feltehetően korabeli topografikus-analitikus csatajelenetek felhasználásával – kialakított egy kompozíciós sémát, melyen nem a közelharc bemutatására, hanem a csata madártávlatból történő áttekintésére törekedett, s ennek alapján készítette el illusztrációit. Ezt támasztja alá, hogy a mohácsi csatát ábrázoló kép kompozíciója, szemlélete hasonló a Habsburg Rudolf és Ottokár cseh király között lezajlott, az első kötetben szereplő 1278. évi morvamezei csatához (112v–113r), illetve I. Miksa császárnak a második kötetben található wenzenbachi csatájához (206v–207r). A festő a részleteket – csapattestek, zászlók, hadvezérek (uralkodók) – természetesen aktualizálta az adott esemény leírásához. A csataábrázolásokon a kompozíciós séma egyezésén túl sok hasonló részletmegoldást is találunk, a rajzoló egy-egy motívumot több képen is felhasznált. A szekérvár ábrázolása például nagyon hasonlóan jelenik meg a mohácsi, illetve a morvamezei csatát bemutató képen, holott az események között valójában több száz év telt el. II. Lajos ugyanolyan, alul fehér csikkal díszített csatakötényt visel a mohácsi képen, mint a morvamezei ütközet uralkodói és nehézlovasainak egy része. A páncélos lovagok és a gyalogosok ruházata, fegyverzete is hasonló az illusztrációkon. A képek méretükben és formátumukban – kétoldalas, fekvő formátum – is hasonlítanak egymáshoz, illetve a mohácsi és a morvamezei abban is, hogy számos magyarázó feliratot találunk rajtuk. A rajzoló ugyanakkor bizonyos szempontból törekedett a megkülönböztető történeti hűségre: az Európában a 14. században elterjedt ágyúkat például az 1278-ban lezajlott morvamezei csata jelenetén még nem látunk, míg a 16. század eleji wenzenbachi és mohácsi csata ábrázolásán már – kezelőikkel együtt – hangsúlyos szerepet kaptak.

147 Gödölle, Buda és Pest, 167.

148 Marcus Junkelmann, Das topographisch-analytische Schlachtenbild. In: Uő, *Theatrum Belli. Die Schlacht von Höchstädt 1704 und die Schlösser von Schleißheim und Blenheim*. (Arte & Marte. In Memoriam Hans Schmidt. Eine Gedächtnisschrift seines Schülerkreises, Band 1.) Herzberg, 2000, 62–72.

A topografikus-analitikus csatajelenetnek 1559 előttről több, különböző műfajban és méretben megjelenő ábrázolását ismerjük. Ezek közül néhány – elsősorban sokszorosított grafikák – az augsburgi kódexfestő számára is ismert lehetett, hiszen a vállalkozást támogató Hans Jakob Fuggernek jelentős, metszeteket is őrző könyvtára volt. Annak feltárása, hogy a kódex említett csataábrázolásainak potenciális előképei közül mi volt meg az 1571-ben több mint tízezer kötetet számláló Fugger-könyvtárban, a későbbi kutatás feladata lesz.

A kódex rövidített kiadásban, modernizált szöveggel 1668-ban Sigmund von Birken (1626–1681) átdolgozásában nyomtatásban is megjelent Nürnbergben.¹⁴⁹ A nyomtatott változatban nemcsak a szövegeket rövidítették le, hanem az illusztrációk számát is drasztikusan csökkentették. A kötet 1391. oldalán Mária királyné kapcsán röviden olvashatunk a mohácsi csatáról, hogy ti. a király belefulladt a patakba, a holttestét később megtalálták és Székesfehérváron eltemették (az eredeti kéziratban az előzmények és a csata leírása több mint tíz oldalt tett ki), illusztrációként azonban már csak egy olyan érmet közöl, melynek egyik oldalán Mária királyné portréja, a másik oldalán a jelmondata van.

*

A mohácsi csatát jelentéktelen, alig felismerhető jelenetként ábrázolták az 1653-ban Pozsonyban megjelent, *Magyar Márs, avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete* című könyv címlapján, amelyet gróf Liszti (Listi) László (1628–1662) írt. A Mauritiz Lang készítette lap fő motívuma a díszes kocsiján az égbe vágató Mars volt.¹⁵⁰ A saját korában ambivalensen megítélt II. Lajost Liszti erősnek, bátornak, bölcsnek és erkölcsösnek írta le.

Christoph Fuessl említett emlékérmének népszerűségét jelzi, hogy egy, a felszabadító háborúk idején, 1687-ben Philipp Heinrich Müller (1654–1719) által készített emlékérem előlapján a csatajelenet és a felirat, míg a hátlapján az 1687. évi úgynevezett második mohácsi (nagyharsányi) csata ábrázolása látható, melyben a keresztény seregek legyőzték a török haderőt.¹⁵¹ Szervesen illeszkedett a két csata összekapcsolása ahhoz a 17–18. századi történelemfelfogáshoz, mely a 16. századi vesztes csatákat a török által elfoglalt területek 17. század végi felszabadításának kontextusában az isteni igazságszolgáltatás megvalósulásaként látta: az egykori vesztes csaták helyén immár a keresztények arattak diadalt. Ezt a szemléletet fe-

149 Sigmund von Birken, *Spiegel der Ehren des Höchstlöblichsten Kayser- und Königlichen Erzhauses Oesterreich: oder Ausführliche GeschichtSchrift von Desselben, und derer durch Erwählungs-, Heurat-, Erb, und Glücks-Fälle ihm zugewandter Käyserlichen HöchstWürde, Königreiche, Fürstentümer, Graf- und Herrschaften, Erster Ankunft, Aufnahme, Fortstammung und hoher Befreundung mit Kayser- König- Chur- und Fürstlichen Häusern: auch von derer aus diesem Haus Erwählter Sechs Ersten Römischen Käysere... Ihrer Nachkommen und Befreundten, Leben und Großthaten, mit Käys. Rudolphi I GeburtsJahr 1212 anfangend, und mit Käys. Maximiliani I TodesJahr 1519 sich endend...* Nürnberg, 1668; vö. Szentesi Edit, Az úgynevezett Fugger-féle Habsburg Ehrenspegel. In: Mikó Árpád (szerk.), Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, 2002, 271. tétel, 291–293; Buzási-Pálffy, A magyar korona, 240 skk.

150 Galavics, *Kössünk kardot*, 41. kép

151 Galavics, *Kössünk kardot*, 14, 109, 78. kép; G. Héri, *A törökellenes háborúk*, 320. tétel, 153.

jezte ki Dorffmaister István (1729–1797) 18. század végén festett képpárja is, mely az 1526. évi vesztes és az 1687. évi győztes mohácsi csatát ábrázolta, vagy a szigetvári plébániatemplom kupolájának szintén általa készített kifestése, melyen Szigetvár 1566. évi elfoglalását és 1689. évi visszafoglalását egyaránt megörökítette.¹⁵²

V. II. LAJOS 16–17. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSÁNAK NÉHÁNY IKONOGRÁFIAI TÍPUSA

II. Lajos 16–17. századi ábrázolásai közül néhány ikonográfiai típus a 18–19. században is tovább élt. Ezek közé tartoznak a II. Lajost páncélban ábrázoló portrék, melyeken a megrendelők a király életének és uralkodásának eseményei közül a hadi eseményben való részvételét tartották megörökítésre méltónak. Lajos korai páncélos ábrázolásai közé tartozik Fuessl 1531 után készült emlékérmé (lásd a 10. képet), illetve az 1541-es cseh krónikában megjelent, említett jelenet (lásd a 2. képet). Páncélt viselt az uralkodó azon a Tiziano I. Ferdinánd portréjának (1548) ábrázolását követő emlékérmén,¹⁵³ amelyet Tobias Wolf a 16. század végén vert, s páncélban, derekán karddal és fején koronával ábrázolta az inkább középkorúnak, mint 20 évesnek tűnő, testes uralkodót a Ferdinánd főherceg ambrasi fegyvergyűjteményének darabjait bemutató *Armamentarium Heroicum* is.

Még jobban közelített II. Lajos ábrázolása a páncélos lovagkirály középkori ideálalakjához az 1664-ben Nürnbergben Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) országbíró költségén megjelentetett, *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* című kiadványban (16. kép), melynek a magyar vezéreket és királyokat ábrázoló metszetei eredetileg Berger Illés (1562–1644) királyi történetírónak a magyarok történetét feldolgozó háromkötetes, de meg nem jelentetett monumentális munkájához 1619 és 1632 között készültek.¹⁵⁴ A metszetekhez csatolt leírások latin szövegét Nicolaus Avancini (1611–1686) írta és Sigmund von Birken fordította németre. Míg az *Armamentarium* középkorúként ábrázolta a mohácsi csatában elesett uralkodót, a Nádasdy-féle *Mausoleum* rézmetszetén – melynek előképe a *Weisskunig* Miksa császár-ábrázolása (55., 131., 137. stb. kép) volt – egy fiatal, kezét kardja markolatán tartó, tehát „harcra készülő” hőst látunk, aki azonban még koronát visel, s baldachinos trónja előtt áll. A II. Lajos portréjához

152 Galavics, Dorffmaister István; Papp Júlia, Szulejmán szultán halálának emlékezete a hazai képzőművészetben. In: Pap Norbert–Fodor Pál (szerk.), *Szulejmán szultán Szigetváron. A szigetvári kutatások 2013–2016 között*. Pécs, 2017, 281–296; Jernyei Kiss János, Az erények nemesége. Toposzok, exemplumok, teleologikus történelemolvasat Dorffmaister szigetvári menyegyzetképén. *Ars Hungarica* 44:1 (2018) 17–28.

153 Huszár, *Régi magyar*, 207. tétel, 55; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, 211; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 28. tétel, 145.

154 A bőséges irodalomból lásd például: Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 13–80; G. Etényi Nóra, A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum. In: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György (szerk.), *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 2002, 122–130; Kees Teszelszky, Elias Berger *Historia Ungarica* című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645). In: Tóth (szerk.), *Clio inter arma*, 149–168; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 138–140, 54. tétel, 148.

16. KÉP. II. LAJOS. MAUSOLEUM POTENTISSIMORUM...
1664

tartozó elogiumban Avancini, a neves jezsuita drámaíró Magyarország tragédiájáról írva a csata eseményeit, szereplőit és helyszínét (*in Amphiteatro Mohachiano*) dramatikus módon mutatta be.¹⁵⁵ Érdekes, s minden bizonnyal véletlen egybeesés, hogy „színházi nézőtér” formájuként írta le a csatateret már a szemtanú Brodarics is.¹⁵⁶

A Mausoleum vezér- és királyportréi a 17–19. században óriási népszerűsége tettek szert, fal- és mennyezetképek, táblaképek, rajzok, sokszorosított grafikák és szobrok előképeként szolgáltak.¹⁵⁷ Közülük számos helyen II. Lajos portréja is feltűnt, például a nagybiccsei Thurzó-kastély első emeleti udvari folyosójának 17. századi falképsorozatán, melynek egy 1834-ből származó leírásában II. Lajos képmásának a mohácsi csatában elszenvedett veszteségekre utaló felirata is megőrződött.¹⁵⁸ A Mausoleum II. Lajos ábrázolását használta előképül Johann Hofmann (1629–

1698) 1684-es, a magyar vezéreket és királyokat bemutató illusztrált könyvében,¹⁵⁹ Johann Adam Xavier Schad 1687-ben megjelentetett *Effigies ducum et regum Hungariae...* című kiadványában,¹⁶⁰ illetve az 1742-ben Nagyszombatban megjelent, illusztrált *Corpus Iuris Hungarici*, itt azonban az uralkodó már nem a Mausoleumban látható nyitott koronát, hanem a Szent Koronát viselte a fején.

Dorffmaister István 1784 körül készített háromnegyed alakos II. Lajos portréján¹⁶¹ (17. kép) ezzel szemben már nem egy vitéz királyt, hanem egy liget szélén, egy sík mező – a mohácsi csata helyszíne – előtt álló, páncélos, sisakos, kardos

155 Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 1973, 43, 153; vö. Rózsa György, A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini. *Magyar Könyvszemle* 86:4 (1970) 466–478.

156 Kasza-Pálffy (összeáll.), *Brodarics- emlékkönyv*, 119.

157 Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 60–80.

158 Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 67.

159 *Der Herzogen und Königen in Hungarn. Leben / Regierung und Absterben...* Nürnberg, 1684, 471; vö. Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 74.

160 Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 74–75; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 54. és 54b tétel, 148. Schad a Mausoleum rézdúcait használta, melyeket a konfiskált Nádasdy-javak császári gondnokaként szerzett meg; vö. Mikó-Sinkó (szerk.), *Történelem – kép*, 292.

161 Galavics Géza, Dorffmaister István: II. Lajos képmása. In Szabolcsi Hedvig–Galavics Géza (szerk.), *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Budapest, 1980, 165–166; Galavics, Dorffmaister István, 85; Réthelyi et al. (szerk.), *Habsburg Mária*, 267–268; Kovács S. Tibor, II. Lajos király gyermekpáncélja és egy hajdúkapitány vértje. *Folia Archaeologica* 48 (2000) 161–162.

fiatal lovagot látunk, egészen közel hozva térben és időben az ábrázolást a tragikus eseményhez. Dorffmaister a kép hitelességének érdekében abban az ekkor Bécsben található és a hagyomány szerint egykor Lajos király tulajdonában lévő díszes gyermekpáncélban festette le a fiatal uralkodót, mely valójában nem Lajosé, hanem II. Zsigmond Ágost (1520–1572) lengyel királyfié volt, akinek I. Ferdinánd adományozta azt 1533-ban.¹⁶²

A 16–17. században jelentek meg a II. Lajos halálát valamilyen formában bemutató ábrázolások is. A történelmi eseménykép műfajához sorolhatók az úgynevezett narratív csataképek, melyek bár valószínű eseményt örökítenek meg, a topografikus-analitikus ábrázolásokkal ellentétben nem igyekeznek hiteles képet adni a taktikai, stratégiai helyzetről, hanem a csata egy-egy érdekes jelenetét vagy kulcsfontosságú mozzanatát mutatják be, mint például II. Lajos belefulladását a Csele-patakba.

II. Lajos halálának ábrázolásával ismereteim szerint először Johann Nel 1582-ben készült, a törökök által megkínzott Hungáriát megjelenítő fametszeten találkozunk.¹⁶³ A kép jobb oldalán egymás alatt több, a törökökkel vívott harcban elesett vagy jeleskedő történelmi személyiség – például a szigetvári Zrínyi Miklós, Hunyadi János vagy Mátyás király – holtteste mellett legalul látható jeleneten II. Lajos behelyettesítve lováról a mocsaras Csele-patakba. Ezzel az ikonográfiai típussal találkozunk az 1742-ben, majd 1751-ben Nagyszombatban megjelent *Corpus Iuris* Franz Leopold Schmittner (1703–1761) által készített könyvillusztrációján is, ahol a II. Lajos arcképe melletti kis jelenetek egyike rohamszó török lovasokat, másika a lováról leeső király mocsárba zuhanását ábrázolja. A *Corpus Iuris* jelenete inspirálta Dorffmaister István 18. század végi

17. KÉP. DORFFMAISTER ISTVÁN:
II. LAJOS KIRÁLY KÉPMÁSA,
1784 KÖRÜL

¹⁶² Dr. Kalmár, *Régi magyar*, 292–295; Galavics, Dorffmaister István: II. Lajos képmása, 166; Galavics, Dorffmaister István, 93–94; Kovács S., II. Lajos király, 155–172. II. Lajosnak egykor Innsbruckban, az ambrasi gyűjteményben őrzött gyermekpáncélja a bécsi Kunsthistorisches Museum Hofjagd- und Rüstkammerjében található. (Ltsz.: E. I.)

¹⁶³ Galavics, *Kössünk kardot*, 18–22; Mikó-Sinkó (szerk.), *Történelem – kép*, 362–363; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 52. tétel, 141.

18. KÉP. DORFFMAISTER ISTVÁN:
A MOHÁCSI CSATA

19. KÉP. J. A. THELOTT RAJZA UTÁN: II. LAJOS HOLTTESTÉNEK MEGTALÁLÁSA.
PAUL RYCAUT–GIOVANNI SAGREDO, *DIE NEU-ERÖFFNETE OTTOMANISCHE PFORTE*.
AUGSBURG, 1694, 121.

festményein a „Csele-patakba hanyatló király” motívumát¹⁶⁴ (18. kép). A *Corpus Iuris*nak a törvényalkotó királyok képmása mellett elhelyezett, az ábrázolt uralkodásának eseményeire utaló háttérjelenetek kis méretük ellenére fontos szerepet játszottak: rajtuk „jelennek meg először azok a témák is, amelyek a 19. század történeti festészetének meghatározó tematikáját jelentik majd...”¹⁶⁵

A II. Lajos halálát ábrázoló alkotások másik, a 19. században népszerűvé váló ikonográfiai típusának, azaz a holtteste megtalálását ábrázoló jelenetnek legkorábbi általam ismert példája egy 1694-ben, Augsburgban megjelent könyv rézmetszetes szöveg közti illusztrációja¹⁶⁶ (19. kép). A könyv nemcsak a mohácsi csatáról számolt be, hanem megemlítette a király halálának és holtteste megtalálásának körülményeit is.¹⁶⁷ Úgy vélem, az a sajátos szakrális forma és tartalom, mely a 19. századi történeti festészetben többször feldolgozott témát – Orlai Petrich Soma (1822–1880) (20. kép) és Székely Bertalan (1835–1910) festménye (21. kép) – tudatosan jellemezte, már ezen a könyvillusztráción is felfedezhető. A holttest kiemelésében segédkező, részben térdelő emberek csoportja, a kereszt egyik szárához hasonló, a kiemelést segítő hosszú deszka, a lepedőbe csavart holttest a „Krisztus levétele a keresztről” kompozíciókkal mutat rokonságot.

164 Galavics, Dorffmaister István, 87. A festményekről újabban lásd: Sinkó, Kontinuitás, 321; Veszprémi, A magyar történeti festészet, 261–273.

165 Mikó–Sinkó (szerk.), *Történelem – kép*, 69.

166 Paul Rycaut–Giovanni Sagredo, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg, 1694, 121; vö. Rózsa György, A magyar történelmi festészet témáinak barokk feldolgozásai. *Művészettörténeti Értesítő* 8:4 (1959) 277; Rózsa, *Magyar történetábrázolás*, 76; Keserű, Mohácsról szól-e, 277; Erdős, II. Lajos ikonográfiája, 55. tétel, 141.

167 Rycaut–Sagredo, *Die Neu-eröffnete*, 121.

20. KÉP. ORLAI PETRICH SOMA:
II. LAJOS HOLTTESTÉNEK FELTALÁLÁSA, 1851

21. KÉP. SZÉKELY BERTALAN:
II. LAJOS HOLTTESTÉNEK FELTALÁLÁSA, 1860

A jelenet szakralitását az esemény színhelyeül szolgáló erdő fái között átszűrődő hangszúlyos, dicsfényszerű napsugarak fokozzák a háttérben.

A két ikonográfiai típus – II. Lajos vízbefúlásának, illetve holtteste megtalálásának jelene – eltérő történelemszemléletet tükröz. A király vízbefúlásának ábrázolása tartalmaz egyfajta kritikát is, mind a királyra, mind az ország nemeségére vonatkozóan: a király a csatából elmenekülve megalázó, csúfos halált halt, mert az őrzésére kirendelt emberek nem mentették meg az életét, a sajátjukat védtek. Ahogy Ibrahim nagyvezír megjegyezte, amikor eljutott hozzá a király szerencsétlen halálának híre: ők a legutolsó emberüket sem hagynák így meghalni.¹⁶⁸ A királynak a szó legszorosabb értelmében vett fizikai bukása, értelmetlen halála az ábrázolásokon szimbolizálja az ország bukását is, melynek a korabeli vélemények szerint a király és a vezető réteg is okozója volt.

A király holttestének megtalálását ábrázoló jelenet ezzel szemben – az *Ottomanische Pforte* illusztrációjától kezdve – azt sugallja, hogy az uralkodó hősi halálával – a szigetvári Zrínyi Miklóshoz hasonlóan – a keresztény hitért életét áldozó krisztusi mártírrá nemesedett. A jelenet ezeken az ábrázolásokon a Pietà és a Levétel a keresztről ikonográfiai típusokat idézi meg. A jelenet szakralitását Orlai Petrich festményén az is erősíti, hogy – Sárffy Ferenc forrásként használt beszámolójától eltérően – három nőalakot is festett a képre, melyek közül kettő egymásra borulva sír.

A kutatás a két ikonográfiai típus esetében eltérő politikai-ideológiai szemléletet tételez fel: míg Dorffmaister mohácsi képpárján és szigetvári freskóján – mint láttuk – a magyar történelem egyfajta birodalmi kontextusban jelenik meg, hiszen mindkét vereség „jótétele” a császári csapatok segítségével történt, a 19. században – az 1820–1830-as évek almanachillusztrációitól kezdve – egyre inkább a függetlenségi törekvések vagy legalábbis a nemzeti jellegű események és ezzel összefüggésben a nemzeti hősök ábrázolására került a hangsúly.¹⁶⁹ „II. Lajos holttestének föltalálása mint újszerű kompozíció valószínűleg kapcsolatba hozható az egyre inkább »szentnek« tartott nemzeti autonómia gondolatának megerősödésével, míg az egykorú birodalmi patriotizmus szellemében született művek továbbra is a király bukásának jelenetét illusztrálták.”¹⁷⁰ II. Lajos páncélos holttestének Pietà-szerű jelenetben ábrázolt megtalálása szerepelt az 1850-es években a szélesebb hazai olvasóközönségnek szánt, populáris kiadvány illusztrációján is.¹⁷¹

168 Fodor Pál, Hollók évadja. Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről. In: Farkas-Szebelédi-Varga (szerk.), „Nekiünk mégis Mohács kell...”, 17.

169 Sinkó, Kontinuitás, 320–321.

170 Sinkó, Kontinuitás, 326–327. Orlai Petrich festményéről újabban lásd: Sinkó Katalin, Orlai Petrics Soma: A mohácsnál elesett II. Lajos testének feltalálása. In: Papp Júlia–Király Erzsébet (szerk.), *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest, 2018, 313–314.

171 *A mohácsi ütközet, vagy II. Lajos király elveszte*. Írta Tatár Péter [Medve Imre]. 33. szám. Pest, é. n. (1856?), fametszetes címlapkép.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837